

BOTYÁNSZKI ALEXANDRA

A „nemzeti megbékélés” koncepciója és a rendszerváltás

Bevezetés

Politikai átmenetek sokasága jellemezte a huszadik és a huszonegyedik század fordulóját szerte a világban, megszabadulva a gyarmatosítás, a kommunizmus, a katonai diktatúra, a rasszizmus vagy ezek valamilyen kombinációjának bilincseitől. Az új rendszerek létrejöttükkor rendszerint szembesültek azzal a problémával, hogy miként számoljanak le a régi rendszer hibáinak, bűneinek örökségével, amelyek továbbra is megosztják a társadalmat.¹ A különböző országokban zajló rendszerváltásokban közös volt, hogy egyedi gondjaik orvoslására a megbékélést tartották csodaszernek a kormányok,² ugyanakkor a megbékélési politika jelentette az egyik legnagyobb kihívást a demokratizálás időszakában.

A megbékélés gondolata az 1990-es évek közepétől vált népszerűvé, kiemelt helyet foglalva el az átmeneti igazságszolgáltatás³ szakirodalmában és gyakorlatában. Annak ellenére így van ez, hogy nincs konszenzus arról, mit jelent a kifejezés pontosan, milyen tevékenységeket foglal magában, vagy megvalósításához milyen feltételek lennének szükségesek.⁴

A megbékélés ezredvégi koncepciójának számos előzményét találjuk meg a történelemben. Egyrészt szoros kapcsolatba hozható a katolikus megbocsátási gondolattal és a vesztfáliai szerződés elemével („*perpetua oblivio et amnestia*”),⁵ amely a közös emlékezet etikai követelményeire tér ki.⁶ A fogalmat politikai területen arra használják, hogy leírják a különböző szintű „helyreállítást” – a személyes gyógyulást, az interperszonális kapcsolatok és a közösségek újjáépítését, a nemzeti stabilitást és a nemzetközi béke megteremtését.⁷ A szakirodalomban a megbékélést többféle módon értelmezik: mint megbocsátást, mint a normatív várakozások és a bizalom megteremtését és stabilizálását, mint politikai értéket

¹ Schaap, Andrew: *Political Reconciliation*. London, 2005. 1.

² Daly, Erin – Sarkin, Jeremy: *Reconciliation in Divided Societies: Finding Common Ground*. Philadelphia, 2007. 3.

³ Hayner, B. Priscilla: *Fifteen Truth Commissions 1974 to 1994: A Comparative Study*. Human Rights Quarterly, vol. 16. (1994) no. 4. 558. Az átmeneti igazságszolgáltatás 1945 után, a nürnbergi pereket követően terjedt el. Az igazságtételről lásd bővebben: Fogarassy Edit: *Visszamenőleges igazságtétel Közép-Kelet-Európában, a rendszerváltás után*. Jogtudományi Közlöny, 56. évf. (2011) 9. sz. 381–387.; Halmai Gábor: *Facing with the Legacy of Human Rights Violations. Post-communist Approaches to Transitional Justice*. In: Gómez Isa, Felipe – de Feyter, Koen (eds.): *International Protection of Human Rights: Achievements and Challenges*. Bilbao, 2006. 639–656.

⁴ Murphy, Colleen: *A Moral Theory of Political Reconciliation*. Cambridge, 2010. 7.

⁵ Örök felejtés és amnesztia.

⁶ Assmann, Aleida: *Soziales und kollektives Gedächtnis*. <http://www.bpb.de/files/oFW1JZ.pdf> [Letöltés ideje: 2011. 09. 13.]

⁷ Daly – Sarkin: *Reconciliation in Divided Societies*, XIII–XIV.

és mint politikai közösség létrehozását. A megbékélés felfogható a kapcsolat javításaként az egykori politikai ellenfelek között – javulásként, amely egyfajta bizalmat biztosít a szükséges együttéléshez és az együttműködéshez. Hayner definíciója alapján a megbékélés „a kapcsolatok felépítésének vagy újjáépítésének cselekményeit jelenti ma, hogy a tegnapi konfliktusai és gyűlöletei ne kísértsenek”.⁸ Schaap szerint a megbékélési politika a múlt sérelmeivel foglalkozik oly módon, hogy lehetőleg ösztönzi a nemzeti egység megteremtését, és megnyitja az utat a békés jövő felé.⁹

A megbékélés és a demokrácia között a szerzők többsége összefüggést lát, azzal érvelve, hogy a társadalmi szinten történő megbékélés kizárja új diktátorok felemelkedését, akik az emberek közötti megosztottságból és gyanúból élnek. Az egyének közötti megbékélés létrehoz egy – ha csak minimálisan is – összetartó társadalmat, amely szükséges a demokrácia működtetéséhez. A megbékélés „a talaj, ahol a demokrácia gyökeret ereszt”.¹⁰

A megbékélés különböző szinteken működhet, beleértve a személyes és a politikai szintet is. A szakirodalomban a szerzők egyetértenek abban, hogy lényege a kapcsolatépítés, a bizalom és a kohézió, és bár szinte mindannyian elfogadják a megbékélést „erkölcsi jóként”, a sikeres demokratizálódás egyik feltételeként, sokan nem látják lehetőségét minden körülmények között. Schmitt felhívta a figyelmet arra, hogy a múlt sérelmei jelentőségük és a különböző értelmezési módok okán összeegyeztethetetlenek¹¹ lehetnek, és akadályt képezhetnek a megbékélésnek.

Kérdéses továbbá magának a megbékélésnek a természete. Többen úgy vélekednek, hogy a megbékélés egy folyamat¹² vagy cselekmények sorozata, amely végül konklúzióhoz vezet. Ebből a szempontból a megbékélés tetszőleges számú lépésből állhat, és különböző módszereket használhat. Mások azzal érvelnek, hogy a megbékélés a végpont, az utolsó szakasz, amelyben a szembenálló felek közötti kapcsolat megjavult.¹³

A megbékéléshez a legtöbbször az igazságosság, az igazság és a megbocsátás fogalmát társítják. Ugyanakkor különösen az elméleti elemzések adnak kevés útmutatást a hatékony és „igazságos” megbékélési politika kialakításához, és kevés munka értelmezi azt, hogy miért elengedhetetlen a megbékélés a demokratizálódáshoz.¹⁴ A hagyományos értelmezés nem igazán segít annak a kérdésnek a megválaszolásában sem, hogy mennyiben járulhat hozzá a megbékélés a sikeres politikai átmenet folyamatához.¹⁵

A kérdés legellentmondásosabb aspektusa az, hogy a megbékélés legitimizálhatja a politikai erőszak elkövetőinek nyújtott amnesztiát,¹⁶ és a bűnök büntetlenül maradnak. Számos ország, amely traumatikus események után állt talpra, nem engedhette meg magának a választás luxusát az igazság és a megbékélés között. Az igazságosság csak illuzórikus lehetett Kelet-Európában is, a kommunizmus tragédiájának nagysága miatt. Daly és Sarkin szerint a resztoratív politika, a tettesek megbüntetése növelheti a feszültséget a fiatal de-

⁸ Hayner, Priscilla: *Unspeakable Truths. Facing the Challenge of Truth Commissions*. New York, 2002. 161.

⁹ Schaap: *Political Reconciliation*, 1.

¹⁰ Daly – Sarkin: *Reconciliation in Divided Societies*, 19.

¹¹ Schmitt, Carl: *The Concept of the Political*. Chicago, 1996. 26.

¹² Govier, Trudy: *A Dialectic of Acknowledgment*. In: Quinn, Joanna R. (ed.): *Reconciliation(s): Transitional Justice in Postconflict Societies*. Montreal–Kingston, 2009. 41–46.

¹³ *Reconciliation(s): Transitional Justice in Postconflict Societies*, 4–5.

¹⁴ Murphy: *A Moral Theory of Political Reconciliation*, 8–9.

¹⁵ Daly – Sarkin: *Reconciliation in Divided Societies: Finding Common Ground*, XIII–XIV.

¹⁶ Schaap: *Political Reconciliation*, 2005. 1.

mokráciában, különösen akkor, ha a tettesek megőrzik a politikai hatalmat, és ezáltal késleltetik a megbékélést. Másrészt azonban, a tettesek meg nem büntetése aláássa az új rendszer azon törekvéseit, amelyek a demokratikus szellemiség és jogállamiság értékeit védik, és megerősítik a választóvonalat a régi, elnyomó rezsim és az új, demokratikus, az emberi jogokat tiszteletben tartó rendszer között.¹⁷

A megbékélés egyik további kényes kérdése a múlttal való szembenézés. A legalapvetőbb kérdés a következő: a történelemben elkövetett bűnöket és igazságtalanságokat meg lehet-e bocsátani és el lehet-e felejteni? Frayling szerint ez nem lehetséges. Az emlékezés és a bűnbánat, vagy, ha úgy tetszik, az emlékezés és változás, vagy legalábbis a változás kezdeményezése az egyetlen módja annak, hogy foglalkozunk a mély fájdalommal és a haraggal, amelyet a leváltott rendszer örökölt hagy.¹⁸ Ha egy elnyomó, erőszakos rendszer átalakul valami jobbra, az áldozatokat biztosítani kell arról, hogy nem fognak újra megismétlődni a szörnyűségek. A megnyugtató rendezés első lépése az, hogy elismerik az elkövetett bűnöket, nem tagadják, nem hagyják figyelmen kívül, nem azon fáradoznak, hogyan csapják be vagy tévesszék meg a társadalmat. Az elkövetők szempontjából ugyanakkor a bűnök elismerése gyakran több kárral jár, mint haszonnal, az elismerésre azonban elengedhetetlenül szükségük van az áldozatoknak, ahogy hasznos és konstruktív az egész társadalom számára is.¹⁹ Nemcsak a múlt eseményeit lehet másként értelmezni, hanem egy múltbeli bűn terhe is súlyosbodhat vagy enyhülhet attól függően, hogy „a bűnöst fogva tartja-e a vád a visszafordíthatatlanság fájdalmas érzésében, vagy a megbocsátás nyitva tartja számára a feloldozás perspektíváját,” ami felér azzal, hogy megváltozik a múlt értelme.²⁰

Daly és Sarkin értelmezése szerint a megbékélés olyan mechanizmus, amely jövőbe mutatóan – konstruktívan és átalakítóan foglalkozik a múlttal, ahelyett, hogy büntető vagy megtorló lenne. A célja az, hogy gyógyítsa az áldozatokat, nevelje a társadalmat, és segítse az elkövetők visszaailleszkedését a társadalomba. Elkerüli a megbélyegzést és elidegenítést, ami gyakran jellemzi a büntető igazságszolgáltatást. A folyamatba általában bevonja az összes érdekelt felet, az áldozat és az elkövető aktív részvételére is számít.²¹

A múlt feldolgozásának kapcsán nem beszélhetünk egységes, minden ország esetében alkalmazható modellről, hiszen eltérők a traumák tapasztalatai. Az elnyomásnak ebben az esetben alapvetően két fajtáját különbözteti meg a szakirodalom – a latin-amerikai és a kelet-európai mintát –, amelyek szükségszerűen különböző modellek bevezetését igénylik. Ez a rendszerek természetéből következik, hiszen Latin-Amerika diktatúráiban az elnyomást egy viszonylag kis csoport gyakorolta, amelytől a gyilkosságok, kínzások áldozatainak viszonylag szűk csoportja szenvedett.²² A legtöbb kelet-közép-európai kommunista államban

¹⁷ Daly – Sarkin: *Reconciliation in Divided Societies*, 6.

¹⁸ Frayling, Nicholas: *Towards the Healing of History: an Exploration of the Relationship Between Pardon and Peace*. In: Quinn (ed.): *Reconciliation(s): Transitional Justice in Postconflict Societies*, 28–29.

¹⁹ Govier: *A Dialectic of Acknowledgment*, 41–46.

²⁰ Ricoeur, Paul: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Vál., szerk., utószó Szegedy-Maszák Mihály. Ford. Angyalosi Gergely et al. Budapest, 1999. 51–67.

²¹ Daly – Sarkin: *Reconciliation in Divided Societies*, 15.

²² A latin-amerikai országok átmenetére vonatkozóan lásd: Diamond, Larry – Linz, Juan – Lipset, M. Seymour (eds.): *Democracy in Developing Countries*. Boulder, Lynne Rienner, 1989. Vol. 4.; Wilde, Alexander: *Irruptions of Memory: Expressive Politics in Chile's Transition to Democracy*. *Journal of Latin American Studies*, vol. 31. (1999) no. 2. 473–500.; Hartlyn, Jonathan: *Political Continuities, Missed Opportunities and Institutional Rigidities: Another Look at Democratic Transitions in Latin America*. In: Mainwaring, Scott P. – Valenzuela, Arturo (eds.): *Politics, Society and Democracy: Latin America, Essays in Honor of Juan J. Linz*. Boulder, 1998. 101–120.;

ezzel szemben az elnyomás szélesebb kört érintett, de valamennyivel mérsékeltebb volt. Ezenkívül a diktatórikus viszonyok fenntartásában többé vagy kevésbé milliók vettek részt.²³ A másik fontos különbség abból következik, ahogyan az új politikai rendszerek szemlélik, és ahogyan szűkítik a múlt feldolgozásának lehetőségeit. A legtöbb országban, ahol szerződésben szabályozott átalakulás zajlott a háttérben, gyakran megállapodásokkal, garanciákkal leszűkítették a jogi lehetőségeket, a társadalom megosztott volt a felelősségre vonás kérdésében,²⁴ és nem történt meg a múlt rituális lezárása sem.²⁵ Ennek kapcsán Krasnodębski²⁶ az emlékezet csatájáról és az új kollektív identitás kialakításának szükségességéről írt.²⁷

A legtöbb latin-amerikai országban a hadsereg azzal fenyegetett, hogy az új, még meg nem szilárdult demokrácia összeomlik, ha bíróság elé állítják a bűnösöket. Dél-Afrikában az alkotmányt kiegészítették az amnesztiával: ez volt a hatalomról való lemondás ára.²⁸ A Dél-Afrikai Igazságfeltáró és Megbékélési Bizottság számít az ilyen típusú intézmények mintamodelljének. A Bizottság feladata volt feltárni a kormányzat által a múltban elkövetett bűnöket, és ezáltal elősegíteni a múltból átörökített konfliktusok feloldását. A hasonló bizottságok (Guatemala, Peru, Kelet-Timor, Marokkó stb.) elősegítették az áldozatok rehabilitációját, a jóvátételt, illetve nyilvános beismerés és bocsánatkérés esetén mentesítették az elkövetőket tetteik következményei alól. Épp emiatt érték a legélesebb kritikák a bizottságok munkáját, mondván, büntetlenül hagynak bűnöket, köztük az alapvető emberi jogok komoly sérelmeit.²⁹

Linz, Juan – Stepan, Alfred: *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore, 1996.

²³ Ahogyan Václav Havel megjegyezte, összemosódik a határ a két világosan nem körvonalazódott csoport – a kollaboránsok és az ellenszegülők – között. Skilling, H. Gordon – Wilson, Paul (eds.): *Civic freedom in Central Europe. Voices from Czechoslovakia*. London, 1991. 63.

²⁴ Lengyelországban 2000 novemberében egy közvélemény-kutatásban feltett kérdésre – „A III. Köztársaság eleget tett-e, hogy a kommunista hatalom képviselőit büntetőjogilag elítélje” – a megkérdezettek 37%-a nemmel válaszolt, 34% volt azon a véleményen, hogy a tetteseket (kommunista bűnelkövetőket) nem kell üldözni. Ugyanakkor, ha többen (48%) voltak is azok, akik úgy vélekedtek, hogy ezeket a vétségeket továbbra is üldözni kell, ebben a kérdésben nem jött, nem jöhetett létre társadalmi konszenzus. A közvélemény-kutatás eredményeit közli: Paczkowski, Andrzej: *Was tun mit der kommunistischen Vergangenheit? Polen*. Transit: Europäische Revue, (2002) no. 22. 87–107.

²⁵ Magyarországon például Nagy Imre újratemetése szimbolikus volta ellenére nem értelmezhető végső lezárásként.

²⁶ Lengyel szociológus, író (1953–).

²⁷ Kubik, Jan – Linch, Amy: *The Original Sin of Poland's Third Republic: Discounting 'Solidarity' and its Consequences for Political Reconciliation*. In: Aleksandrowicz, Dariusz – Sonntag, Stefani – Wielgoń, Jan (eds.): *The Polish Solidarity Movement in Retrospect: A Story of Failure Or Success?* Berlin, 2009. 51. A kulturális emlékezet a kulturális „tárgyalások”, versengések terepe, hogy a különböző történetek elfoglalják helyüket a történelemben. (Sturkin, Marita: *Tangled Memories: The Vietnam War, the Aids Epidemic, and the Politics of Remembering*. Berkeley, 1997. 1.) Ugyanakkor a hatalom lehetetlenné teheti az identitások versengését, hiszen a történelem nem mindenki számára hozzáférhető „eszköz.” Alonso, Ana Maria: *The effects of truth: representation of the past and the imagining of community*. Journal of Historical Sociology, vol. 1. (1988) no. 1. 33–57.

²⁸ Kirs Eszter: *A dél-afrikai Tényfeltáró és Békéltető Bizottság amnesztia-megítélési és tényfeltárási gyakorlatával kapcsolatos kritikái megjegyzések*. Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Juridica et Politica, 26. 2008. 1.

²⁹ Hayner: *Unspeakable Truths*, 2002.

T. Garton Ash tanulmányában³⁰ Stanley Cohen³¹ nyomán tíz különböző módját különböztette meg a múlt feldolgozásának. Ezek közé tartozik a bírósági eljárás; a megtisztítás, átvilágítás/lusztráció; az igazságügyi/igazságtételi bizottságok működése, az átmeneti igazságszolgáltatás; a levéltárak megnyitása (állambiztonsági akták); a tagadás kriminalizálása; emlékezés- és emlékezet-munka (múzeumokban, emlékhelyeken, kiállításokon, évfordulónkon); szimbolikus engesztelő cselekedetek vagy nyilvános bocsánatkérés; szimbolikus békéltesítő tettek; illetve a kártalanítás, a kárpótlás. A legnehezebb feladatnak a gazdasági újjáépítést és a strukturális hibák megszüntetését tartotta, amelyek a legyőzött diktatúra mechanizmusából erednek. A demokrácia konszolidálása kapcsán megvizsgálta, hogy az igazságtétel és a múlttal való szembenézés szükséges feltétele-e egyáltalán a rendszerváltásnak. Konceptiójában a múlttal való szembenézés a tünete a demokratikus átmenetnek. Azok az országok – elsősorban Németország –, amelyek szembenéztek a múltjukkal, egyúttal létrehozták vagy legalábbis megerősítették a demokráciájukat. Ugyanakkor olyan országok is vannak, ahol nem foglalkoznak a múlttal említésreméltó mértékben, és mégis stabil demokratikus viszonyok fejlődtek ki, mint például a Franco utáni Spanyolországban.³² A spanyol példa megjelent a magyar rendszerváltás idején is mint lehetőség. Kopácsi Sándor megbékélésre felhívó torontói üzenetében utalt arra, hogy Spanyolországban az 1936–1939-es polgárháború emlékműve nem tett különbséget a francóista vagy a köztársaság oldalán elesettek között: „Ezen emlékoszloppal kifejezett megbékélési aktus, okos hatalomkorlátozó menetrenddel egybekötve, biztosította az átmenetet a többpártrendszerű spanyol államberendezkedéshez.”³³

Kelet-Európában – és így Magyarországon – a kommunizmus bukása hozta felszínre a megbékélés gondolatát. A nemzeti megbékélés vagy nemzeti közmegegyezés koncepciója a posztkommunista átalakulás azon dimenziói közé tartozik Magyarországon, amelyek fontosságuk ellenére kevésbé kutatottak. Tanulmányomban elsősorban arra keresem a választ, hogy milyen szerepe volt a nemzeti megbékélés koncepciójának a demokratikus átalakulásban. Vizsgálom továbbá azt, hogy miként kezdődött a múlttal – elsősorban 1956-tal – való szembenézés, végül pedig azt, hogy sikeres volt-e az MSZMP taktikája 1989 két szimbolikus napján (június 16-án és október 23-án).

Polarizációs folyamatok az MSZMP-ben és 1956 átértékelése

A nemzeti megbékélés kiindulópontja a múlt eseményeinek egységes értelmezése. 1989-ben a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) legnagyobb problémája 1956 kérdése körül kristályosodott ki.³⁴ Az ellenzék elengedhetetlennek tartotta a nemzeti megbékéléshez, hogy a hatalom szakítson az „ellenforradalom” szóhasználatlaltal. Az MSZMP igyekezett ki-

³⁰ Garton Ash: *Mesommesie*. Transit: Europäische Revue, (2002) no. 22. 32–48.

³¹ Cohen, Stanley: *States of Denial: Knowing about Atrocities and Suffering*. Oxford, 2001.

³² Aguilar, Paloma Fernandez – Humlebaek, Carsten: *Collective Memory and National Identity in the Spanish Democracy: The Legacies of Francoism and the Civil War*. History & Memory, vol. 14. (2002) no. 1–2. 121–164.; Humlebaek, Carsten: *The „Pacto de Olvido.”* In: Muro, Diego – Alonso, Gregorio (ed.): *The Politics and Memory of Democratic Transition: The Spanish Model*. New York, 2011. 183–198.

³³ Kopácsi Sándor: *Torontói üzenet. Gyűlölködéstől mentesen lezárni az elmúlt négy évtizedet*. Magyar Nemzet, 1989. május 9.

³⁴ „Egy csomó embernek az a létalapja, abból él, hogy 56 ellenforradalom volt. [...] Ebben tud Kádár a legnehezebben lépni.” Újhelyi Szilárd visszaemlékezése. Donáth Ferenc és a hatalom kapcsolatfelvételeiről. Nyers Rezső iratai, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL) M-KS 288. f. 66/20. ő. e.

térni a vita elől, a párt emlékezet-politikájának vizsgálatakor a diktatúrákban oly gyakori elhárító stratégiával találkozunk. A felejtés mindig menekülés, amelyet a hatalom részéről az a vágy kísér, hogy semmit se tudjon a társadalom a gaztettekről, ne informálódjon, ne kérdezősködjön.³⁵ Annak köszönhetően azonban, hogy 1956 az ellenzék egyik legfontosabb identitásképző hagyományává vált,³⁶ egyre kevésbé sikerült a forradalom emlékezetét uralnia az MSZMP-nek. A párton belül nőttek a feszültségek. Kádár lemondása után³⁷ 1988-ban a párt reformszárnya a múlt átértékelése és ezzel egy új legitimáció megszerzése mellett döntött. Eközben azonban Kádár utódja, Grósz Károly amerikai újságíróknak kijelentette, hogy nem lehetséges elmozdulás az egypártrendszer fenntartását és 1956 ellenforradalomként való értékelését illetően,³⁸ majd november végén „fehérterroros” beszédével³⁹ gyorsította fel a polarizálódást. A párton belül mind többen ismerték fel, hogy képtelenek a régi módon kezelni a válságot, egy plurális szerkezetben viszont előbb–utóbb összeroppantja az MSZMP-t a múlt terhe.⁴⁰ Ezt akadályozta volna meg a Pozsgay Imre irányításával létrehozott, az MSZMP történelmi útjával foglalkozó bizottság (Történelmi Albizottság) munkája.⁴¹

Az 1956-os eseményekkel kapcsolatos vita napirenden tartása politikailag nem volt célszerű az MSZMP számára, ugyanakkor nem térhettek ki előle. Ezért tartották kívánatosnak, hogy a véleménykülönbségeket, vitatott kérdéseket mindinkább tudományos–szakmai síkra tereljék.⁴² A Pozsgay Imre által nyilvánosságra hozott „népfelkelés” terminológia azonban nemcsak a párton belül, hanem a közvéleményben is óriási vihart kavart.⁴³ Az újraértékelés

³⁵ Ricoeur: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, 51–67.

³⁶ *Tájékoztató a Központi Bizottságnak az ellenzéki, ellenséges tevékenység néhány új vonásáról, 1988. március 16.* MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya. MNL M-KS 288. f. 11/4450. ó. e.

³⁷ Kádár 1988. május 19-én benyújtotta lemondását a Politikai Bizottságnak. Létrehozták számára a pártelnöki tisztséget.

³⁸ Emigráns magyarok előtt álláspontján annyit módosított, hogy 1956 átértékelése ugyan elképzelhetetlen, de Nagy Imre és társai eltemetését humanitárius megfontolásokból lehetővé kell tenni a családoknak. *Elsődleges vélemények a magyar miniszterelnök Egyesült Államokbeli látogatásáról.* Budapest, 1988. július 29. Belügyminisztérium III/1-6. Osztály 67/9-2684/1988. július 29. Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 1.11.4. T-V./88. Magyarország.

³⁹ „A magyar párt és a társadalom jó irányba halad előre [...] Osztályharc ez a javából. [...] Ha kell, határozottan fel tudunk lépni az ellenséges, ellenforradalmi erőkkel szemben. [...] Ha nem, akkor az anarchia, a káosz és – ne legyen illúzió – fehérterror uralkodik el.” Grósz Károly olyan fogalmakat használt, amelyek a Rákosi-korszakot idézték, és az ellenzékét következetesen „ellenesség”-nek nevezte. *Népszabadság*, 1988. november 30.

⁴⁰ *A Nagy Imre és sorstársai perében, valamint az 1956-os „ellenforradalmi” cselekmények miatt halálra ítétekkel kapcsolatos kegyeleti kérdések rendezése.* 1988. december 15. MSZMP KB 1988. december 15-i ülésének jegyzőkönyve. MNL M-KS 288. f. 4/248–249. ó. e.

⁴¹ A Történelmi Albizottság létrehozásának célja egy új reformkurzus legitimációjának megteremtéséhez való hozzájárulásra irányult, munkáját Berend T. Iván vezette, megalakulását 1988 májusában az országos pártértekezlet határozta el, hogy „átfogó módon, tudományos igényességgel értékelje az MSZMP által megtett történelmi-politikai utat, s ezzel járuljon hozzá a párt programjaitkoztatának felülvizsgálatához”. *Melléklet a PB 1989. január 31-i ülésének jegyzőkönyvéhez.* MNL M-KS 288. f. 5/1050. ó. e.

⁴² *Jelentés a KB tagjainak a párt- és társadalmi élet főbb eseményeiről.* 1988. december. MSZMP KB Társadalompolitikai Osztály. MNL M-KS 288.f. 11/4506. ó. e.

⁴³ *Történelmi utunk.* Társadalmi Szemle, 1989. Különszám 1. 12–34. Grósz Károlyhoz levelek ezrei érkeztek, és tiltakozásuk jeleként több százan visszaadták párttagsági könyvüket. Volt, ahol a párttagság arról számolt be, hogy kellemetlen és nehéz helyzetbe kerültek, olyan megjegyzések is elhangoztak, miszerint „Nagy Imre akkor népfelkelő volt?”; „jövőre hogy fogják hívni a Köztársaság teret, Nagy Imre tér?”; „ha most valami hasonló történe, mint akkor, azt minek lehetne mi-

alapjaiban kérdésessé tette az MSZMP és az egész magyar hatalmi rendszer legitimitását. A Történelmi Albizottság tanulmányában szereplő fogalom már önmagában érzékeltette a revízió mértékét és jelentőségét. A különbség, amely az ellenforradalommal egyszerűsített – torzított régi értékelés és az új között fennállt, nem csupán árnyalatnyi, de minőséginek tekinthető. Először hangzott el magas szinten, hogy „az 1956-os magyarországi események a megalázó hatalmi formák és az oligarchia elleni népi felkelés formái” voltak. A múlt felülvizsgálata elkerülhetetlenül kiterjedt a Kádár-korszakra is. Pozsgay kifejtette: „nem valamilyen primitív formájú leszámolásról van szó egy egyéniséggel [Kádárral], hanem sokkal átfogóbb dolgokról. Társadalmi meggyőződésünk az, hogy minden egyéni és másfajta felelősség mérhetetlenné vált, de kétségtelen, hogy az elkövetett mulasztásokért a magas vezető helyeket betöltő emberek a bűnösök legjobban – noha maguk is bizonyos struktúra rabjai voltak – vétkesebbek mint azok, akiknek túrniuk kellett e bűnöket.”⁴⁴

A „felelősség mérhetetlenségével” többen nem értettek egyet a párttagok közül, a heves reakciókat jelezte az a levél, amelyet ismeretlen készthelyi feladó az MSZMP Budapesti Bizottsága címére küldött, és azzal fenyegetőzött, hogy felgyújtja magát, ha az MSZMP Központi Bizottság (KB) ülésén nem mentik fel Politikai Bizottság tagsága alól Pozsgay Imrét, vagy nem módosítják – a „szocializmusnak károkat okozó” – kijelentését.⁴⁵ Egyes források szerint a nyilatkozat miatt a pártközvéleményben katasztrófától tartottak, mégpedig kétirányú félelem élt: „...egyrészt a párton belüli baloldali erők lépéseket tehetnek a visszarendeződés irányába, katonai eszközökhöz nyúlhatnak. Másrészt a széthúzás, a parttalan viták anarchiát szülhetnek.”⁴⁶ A KB 1989. február 10–11-i ülésén a vitából kitént, hogy sok, a párt ideológiai tisztaságáért aggódó pártvezető azt hitte, hogy egy 30 éven át az egész párt véleményét tükröző hivatalos meghatározás helyett hirtelen valami attól teljesen eltérő megfogalmazáshoz jutottak. Hogy ennek ellenkezőjét bizonyítsák, a párt ideológusai nemcsak Lukács György véleményét⁴⁷ elevenítették fel, hanem Molnár Erik 1957-es tanulmányát is megjelentették, bizonyítékként arra, hogy 1956 novembere után a párt ideológusai között is eltérő nézetek alakultak ki 1956-ot illetően.⁴⁸ A KB állásfoglalásáról megjelent közlemény pontosan jelezte a vita két jellegzetes momentumát. Az egyik az „egyszavas” értékelés kifogásolása és így az új minősítés relativizálása volt, ami végül a „továbbkutatás” deklarált igényében jelent meg. A másik a korábbi kétszakaszos értékelést megalapozó tények hangsúlyozása: „...az eseményekben kezdettől fogva jelen voltak a kapitalista restaurációra törő erők, s október végétől felerősödtek az ellenforradalmi események.”⁴⁹ Kimmel Emil, az MSZMP akkori szóvivő-helyettese szerint a „népfelkelés” terminológia elfogadása taktikai fogás volt a párt részéről, és „Horn Gyula utal is rá egyik hozzászólásában, hogy a

nősíteni, népfelkelésnek?” *Az 1956-os ellenforradalom jellegének megítélésével kapcsolatos Pozsgay Imre nyilatkozatról.* Zentai Gábor. MSZMP Tungsram Rt. Bizottsága. 1989. január 30. TPO/51/13. Célinformáció. MNL M-KS 288. f. 22/1989/28. ó. e.

⁴⁴ *Ötvenhat népfelkelés volt.* Magyar Szó, 1989. január 30.

⁴⁵ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 29/14/89/02/09/14.

⁴⁶ *Levél a Központi Bizottsághoz és az Országgyűléshez.* MSZMP Városi Bizottsága, Kiskunhalas. Petőfi Népe, 1989. május 30.

⁴⁷ Lukács az 1956-os eseményeket felkelésnek tartotta, amelyet épp az különböztet meg a forradalomtól és ellenforradalomtól, hogy nincs világosan megfogalmazott célja, miközben forradalmi és ellenforradalmi gondolatok egyaránt kavarnak benne. Lukács György: *Megélt gondolkodás.* Életrajz magnószalagon. Az interjúkat készítette Eörsi István és Vezér Erzsébet. Budapest, 1989. 290.

⁴⁸ Molnár Erik: *Nemzeti-demokratikus felkelés vagy burzsoá ellenforradalom?* (1957. február 20.) *Társadalmi Szemle*, 44. évf. (1989) 4. sz. 47–54.

⁴⁹ *Népszabadság*, 1989. február 13.

népfelkelés elfogadásával az MSZMP képes lesz kifogni a szelet az ellenzéki körök vitorlájából.”⁵⁰ Kádár megszólalását sokan várták, azonban Grósz szerint „nem volna szerencsés Kádár elvtárs megszólaltatása. Ezt a traumát nekünk kell kihordani.”⁵¹

A „népfelkelés” minősítést az alternatív szervezetek viszont mérföldkőnek tekintették, és kampányt indítottak Pozsgay „megvédésére”: közös állásfoglalást⁵² alakítottak ki, majd aláírásgyűjtést szerveztek.⁵³ Az akció február 4-én kezdődött a Marx téri (ma Nyugati téri) aluljáróban, és több napon át zajlott. Az állambiztonsági információi szerint az első napon, 18 óráig kb. 300 fő írta alá az íveket, amelyek a KB tagjainak voltak címezve.⁵⁴ Az aláírásgyűjtő ív szövege óva intett minden olyan törekvéstől, amely konzerválná a korábbi, tarthatatlan minősítést, és egy reakciós fordulat irányában tenne lépéseket.⁵⁵ Február 8-án ki volt függesztve egy az MSZMP főtákarának címzett nyílt levél, amelynek készítői az alábbiakban összegezték véleményüket: „Ideje volna már olyan kormányzati rendszert megteremteni, mely nem kényszerül legitimációját történelemhamisításra alapozni. Ragaszkodni egy tudományosan tarthatatlan, a nemzetet bántó és sértő tételhez a reformfolyamat akadályozását jelenti.”⁵⁶

A független szervezetek állásfoglalásukban leszögezték, hogy a hatalom és a társadalom kiegyezése csak a nemzeti közmegegyezés szellemében, azoknak az elveknek és eszméknek az alapján jöhet létre, amelyek összevágják a magyar nép történeti tudatával és erkölcsi érzékével. „A nemzeti közmegegyezés csak a fondorlatosság minden formájának elvetésével, az egyetemes magyarság érdekegyesítésével és történelmi igazságtétellel képzelhető el –, csak így épülhet szilárd talajra.” Ennek megfelelően a független szervezetek együttműködése, „akár koalícióban az MSZMP-vel, akár a konstruktív ellenzék alkotmányos pozíciójában” csak 1956 igazságos történelmi megítélésével, revideált felfogásával volt elképzelhető. Véleményük szerint minden ezzel ellentétes megnyilatkozás és állásfoglalás a válság elmélyítéséhez, a kibontakozás esélyének rosszabbodásához, az ország külföldi és hazai megítélésének leértékelődéséhez vezet. Hozzáadték, hogy senki sem felejtetheti el azt sem, hogy az egyéni tragédiák fájdalma és a kegyelet érzése mindenkit megillet, akit veszteség ért. A fájdalom és emlékezés joga nem lehet privilégium: „a nemzeti megbékélés és a szilárd politikai és erkölcsi alapokon nyugvó megegyezés alapfeltétele európai jelenlétünknek és megítélésünknek.”⁵⁷ Mécs Imre kiemelte, hogy az MSZMP és a társadalom között csak akkor lehet megegyezésről szó, ha a „népfelkelés”-nek minősítés általános pártvéleménnyé válik, és a

⁵⁰ *Végjáték a Fehér Házban*. Esti Hírlap, 1990. május 19.

⁵¹ Kimmel Emil: *Végjáték a Fehér Házban*. (A helyettes szóvivő titkai). Budapest, 1990. 35–46.

⁵² *A független szervezetek állásfoglalása*. Bajcsy-Zsilinszky Társaság, Erdélyi Szövetség, Fidesz, Független Jogász Fórum, Független Kisgazdapárt, FKGP Kovács Béla Politikai Társaság, MDF, Márton Áron Társaság, Raoul Wallenberg Egyesület, SZDSZ, SZKH, TIB, TDDSZ, Új Márciusi Front, Veres Péter Társaság. *Nyilatkozatok az 1956-os októberi események megítéléséről. A tisztázásnak a közmegegyezést kell szolgálnia*. Magyar Hírlap, 1989. február 7.

⁵³ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 24/12/89/02/02/1.; ÁBTL 2.7.1. NOIJ 26/7/89/02/06/07.; ÁBTL 2.7.1. NOIJ 28/9/89/02/08/09.

⁵⁴ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 28/9/89/02/08/09.

⁵⁵ *Aláírásgyűjtés operatív megfigyeléséről*. Jelentés. Budapest, 1989. február 8. Somlai Ferenc r. százados alosztályvezető. 1989 391/II-50 Tüntetések, demonstrációk, megmozdulások I. 1989. II. 7-1989. II. 8. 4. Aláírásgyűjtés Marx téri aluljáró 401-187/89 Budapesti Rendőr-főkapitányság III/III-D. Alosztály. ÁBTL 1.12.2. 3. d.

⁵⁶ Budapest, 1989. február 2. Dr. Heiszler Vilmos egyetemi adjunktus. Dr. Kelemen Péter középiskolai tanár. ÁBTL 2.7.1. NOIJ 29/13/89/02/09/13.

⁵⁷ *Nyilatkozatok az 1956-os októberi események megítéléséről. A tisztázásnak a közmegegyezést kell szolgálnia*. Magyar Hírlap, 1989. február 7.

párt elhatárolja magát a bűnösöktől, felelősségre vonja a hibák elkövetőit, tehát szalonképessé teszi magát az elkövetkezendő politikai tárgyalásokra.⁵⁸ A büntetőjogi felelősségre vonás kérdésében a magyar ellenzéken belül nem volt konszenzus, a radikális ellenzék támogatta, több prominens ellenzéki azonban elvetette, és a megbékélést megbocsátásként, felejtésként értelmezte.⁵⁹

Pozsgay megerősödve került ki a vitából,⁶⁰ számára 1956 ügyében elfogadható kompromisszum született, még hozzá úgy, hogy a KB nem utasította el azt a gondolatot, hogy 1956-ban felkelés, népfelkelés játszódott le.⁶¹ Kende Péter azonban úgy értékelte a helyzetet, hogy a kommunista párt reformszánva kutyaszorítóba került.⁶² Az újraminősítés lelki szükséglet volt a reformkommunisták számára, enélkül úgy érezték volna, hogy kirekesztik magukat valami láthatatlan és mégis tapintható „közmegegyezésből”.⁶³ Azzal, hogy a Kádár-rendszer legitimitációs alapjához tartozó 1956-értelmezés tarthatatlanná vált és felbomlott, út nyílt a rendszerváltás legfontosabb szimbolikus aktusához, Nagy Imre újratemetéséhez.⁶⁴

Nagy Imre újratemetése és a nemzeti megbékélés gondolata

Nagy Imre rehabilitációja és tisztességes eltemetése⁶⁵ az ellenzéki mozgalom egyik fő követelése volt, amivel tulajdonképpen a Kádár-rendszer legitimitációját vonták kétségbe. A rehabilitáció, a temetés („rendszerteremtés”)⁶⁶ volt az, amely végleg elindította a demokratizálódás folyamatát.⁶⁷

Hegedüs András 1987-ben⁶⁸ vetette fel: elérkezett az idő ahhoz, hogy a politika presztízsveszteség nélkül döntsön Nagy Imre eltemetése mellett.⁶⁹ A megváltozott politikai helyzetben az MSZMP vezető szervei 1988 végétől foglalkoztak az újratemetés előkészítésével, a

⁵⁸ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 27/2/89/02/07/02.

⁵⁹ A rendszerváltás után Mécs már elutasította a felelősségre vonást, és azt a bosszúállás eszközének tartotta.

⁶⁰ Németh Miklós, akkori miniszterelnök szerint Pozsgay nyilatkozata készítette állásfoglalásra a pártvezetést a platformszabadság és a többpártrendszer ügyében. *Kossuth adó, Hírek 14h. 16.2.89-b.* Hungarian Monitoring. Open Society Archive (a továbbiakban: HU OSA) 300-40-1. 1308. d. 1956: 1989. 4:15.

⁶¹ *Párbeszéd a KB ülésről, 1956-ról, a többpártrendszeréről.* Ötlet, 1989. február 23.

⁶² Kende Péter: *A párizsi toronyból.* Budapest, 1991. 46–56.

⁶³ Irodalmi Újság, 1973. május–június, 1–2.

⁶⁴ Ripp Zoltán: *1956 emlékezete és az MSZMP.* In: Évkönyv X. 1956-os Intézet, Budapest, 2002. 249–250.

⁶⁵ Gyenes Judit és Halda Alíz már 1983-ban kérelmezték a temetés engedélyezését. Azt a választ kapták, hogy a sír megjelölésére nincs lehetőség. *Lehet síremléket állítani a 301-es parcellában. Nyilatkozik Maléter Pál özvegye.* Magyar Hírlap, 1989. január 28. Halda Alíz levelezését lásd: *Kérése nem teljesíthető.* Beszélő, 1988/25. BÖK III. 438. A *Darázsfészkek* fedőnevű iratokat az 1980-as évek elején állították össze. A párt részéről ekkor merült fel először, hogy meg kellene keresni a sírokat. 1981-ben a BM vizsgálati osztályának akkori vezetője „egyszemélyes” feladatot kapott a sírhelyek felkutatására, amely eredménytelenül végződött, a további kutatást pedig leállították. Pajcsics József: *Nagy Imre és mártírtársai sírhelyének felkutatása, 1988–1989.* Rendészeti Szemle, 54. évf. (2006) 10. sz. 76.

⁶⁶ Szilágyi Sándor kifejezése. ÁBTL 2.7.1. NOIJ 93/1/1989/05/16/01.

⁶⁷ *1956 mai szemmel. Fejtő Ferenc nyilatkozik.* Fejér Megyei Hírlap, 1990. szeptember 22.

⁶⁸ Ekkortól konzultált rendszeresen a Tájékoztatási Hivatal munkatársaival politikai kérdésekről.

⁶⁹ Úgy vélte, ez nem jelentené azt, hogy Nagy Imrét rehabilitálni is kellene. *Emlékeztető Hegedüs Andrásal folytatott beszélgetésről (1987. május 28.).* Budapest, 1987. június 12. Dégen István. MNL XIX-A-24-b-1987/175. d.

sírok azonosításával.⁷⁰ A Minisztertanács 1989. január 26-i ülésén tárgyalta az előterjesztést „a Nagy Imre és társai elleni büntetőügyben, valamint az 1956. október 23-át követő ellenforradalmi eseményekkel kapcsolatban kivégzettek kegyeleti kérdéseinek rendezéséről”.

A párton belül sokan tartottak a felelősségre vonástól és attól, hogy az újratemetés veszélyt teremthet („e napra sokan készülnek ártó szándékkal”), Fazekas János, romániai magyar kommunista politikus például azt kérte a PB-től, hogy „ne engedjék üldözni a Kádár korszak kádereit”.⁷¹ Az MSZMP ezért azt indítványozta, hogy legyen június 16-a a megbocsátásnak és az igazi megbékélésnek a napja, ugyanis „az indulatok felkorbácsolása és a gyűlölködés csak újabb nemzeti tragédiának mérges magvetése lenne. Tartsa távol magától mindenki a megtorlás és a bosszú minden kísértését”.⁷²

A temetés előtt három héttel, május 26-án tartott PB ülésen a temetéssel kapcsolatos KB-közleményt vitatták meg.⁷³ A tervezet szerint az MSZMP úgy akart megújulni, hogy „kritikusan, önkritikusan, de egyáltalán tárgyilagosan viszonyul minden olyan cselekedethez, amely meghatározóan befolyásolta az ország sorsát.” A dokumentum szerint hiba bárkit is politikai tetteiért halálra ítélni, és egyértelmű jogi garanciákat tartottak szükségesnek annak érdekében, hogy ilyen eset többé ne fordulhasson elő. Felhívták mindenki figyelmét arra, hogy a temetés „ne válhasson a nemzetet újólag megosztó drámai eseménnyé, hanem a nemzeti megbékélést szolgálja”.⁷⁴ A kormány nyilatkozatában szintén hangsúlyozta, hogy legfőbb törekvése „a nemzeti megbékélés és a társadalmi közmegegyezés elősegítése az ország felemelkedéséért”, elhatárolták magukat a múlt hibás, nemegyszer vétkes politikai döntéseitől, az 1956 utáni megtorló intézkedésektől, és kifejezték eltökéltségüket, hogy lezárjanak egy oly sok megpróbáltatást hozó korszakot. Végül összefogásra szólítottak fel az új demokratikus Magyarország megteremtéséért.⁷⁵

A Történelmi Igazságtétel Bizottság (TIB)⁷⁶ a temetésre mozgósító röplapot készített,⁷⁷ amelyben a nemzeti gyász és megemlékezés napjának nevezte 1989. június 16-át.⁷⁸ A közlemény tovább fokozta az ellenzék köreiben az ellentéteket, azzal sem a Szabad Demokra-

⁷⁰ *Nagy Imre sem volt szent, de... Jeltelen sír helyett lehetne végtisztesség.* Reform, 1988. december 2.

⁷¹ *Fazekas János levele.* Bukarest, 1989. május 18. Nyers Rezső iratai. MNL M-KS 288. f. 66/19. ó. e.

⁷² *Nyugodt, méltóságteljes végtisztességet Nagy Imrének és társainak. Borics Gyula igazságügyi államtitkár sajtótájékoztatója. Közzétették az 1956 és 1961 közötti kivégzettek névsorát.* Népszabadság, 1989. május 11.

⁷³ A Berecz János és Balogh Sándor által előterjesztett anyagokból véglegesített KB közlemény szövege. Közli: S. Kosztricz Anna (szerk.): *Az MSZMP Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei.* I. kötet. Budapest, 1993. 1079–1080.

⁷⁴ *Javaslat a Politikai Bizottságnak a Nagy Imre temetésével kapcsolatos KB közleményre.* MSZMP KB Társadalompolitikai Osztály. Titkos! TPO/403/A. Budapest, 1989. május 25. MNL M-KS 288. f. 22/1989/1. ó. e. ill. S. Kosztricz Anna (szerk.): *Az MSZMP Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei.* I. kötet. Budapest, 1993. 1079–1080.

⁷⁵ *Kossuth adó. 18:30. 14. 6. 89-b.* Hungarian Monitoring. HU OSA 300-40-1. 1422. d. Rehabilitáció: 1989:2.

⁷⁶ A TIB megalakítását ötvenhatosok indították el; a megtorlás áldozatainak teljes erkölcsi, politikai és jogi rehabilitációját követelték. A szervezet 1988. június 6-án adott először hírt magáról. A megalakulásról lásd: Hegedűs B. 1998. 287–295.; Kozák Gyula: *A TIB 1988-ban.* Beszélő, 1999/9. 89–93. Céljait világosan tükrözi első, az engedélyezett sajtóban nem közölt felhívásuk. *Történelmi Igazságtételt! Felhívás a magyar társadalomhoz.* Beszélő, 1988/25. BÖK III. 603–604. ill. Demokrata, 1988/3. (1956-os különszám) 5–6.

⁷⁷ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 103/1/1989/05/30/01.

⁷⁸ *Kossuth adó, Esti magazin, 18:30. 1.6.89-l.* Hungarian Monitoring. HU OSA 300-40-1. 1422. Rehabilitáció 1989:2.

ták Szövetsége (SZDSZ), sem a Fidesz nem értett egyet.⁷⁹ A szövegbe nem került be az SZDSZ-es Szilágyi Sándor és Danis György által szerkesztett rész, amely szerint a kivégzettek hozzátartozóinak és a rendező szervezetnek az a határozott kívánsága, hogy az MSZMP, a Hazafias Népfrent és a KISZ utódszervezetei, valamint az erőszakapparátusok hivatalosan ne képviseltesék magukat se a ravatálnál, se a temetőben.⁸⁰

A PB május 26-i ülésén Németh Miklós felszólalásában úgy vélte, hogy ha nem rendezik az ügyet megnyugtatóan, akkor június 16-tól október 23-ig ez a kérdés gyújtópont lesz.⁸¹ Foglalkoztak azzal is, hogy a Fidesz és az SZDSZ nem ért egyet a TIB-bel, és június 16-át nem tekintik a nemzeti megbékélés napjának, mert az áldozatok és a gyilkosok közötti elhatárolás nem történt meg.⁸² A provokációt tőlük és nem az emigrációtól várta a hatalom, erre utaltak számukra Kopácsi Sándor június 12-én a Magyar Nemzet hasábjain megjelent cikkének zárómondatai is.⁸³ Nagy Imre és társai temetését Németh vízvázalásának tekintette: „Ez a nap a nemzeti megbékélés és a kiegyezés, a tiszteletadás és a gyász napja mellett szakaszhatár is lesz, hogy minél előbb lapozni tudjunk a múltunkban.”⁸⁴ Az MSZMP a múlt rituális lezárásának szánta a temetés engedélyezését.

A megbékélésre irányult a Mező Imre özvegye által felajánlott baráti, szimbolikus kéznyújtás gesztusa az 1956-os forradalom képviselőinek, amelyet Vásárhelyi Miklós elfogadott.⁸⁵ Ugyanakkor az újratemetés napjáig tovább folyt a vita az ellenzék és a hozzátartozók köreiből a temetésen történő hivatalos részvételről, annak ellenére, hogy az MSZMP-t sem a család, sem pedig a TIB nem hívta meg.⁸⁶

⁷⁹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 108/1/1989/06/06/01. A dokumentum szerint Orbán Viktor azzal fenyegette meg pártja testületét, hogy kilép, ha a Fidesz aláírja a „nemzeti összeborulást” hirdető – a június 2-i Magyar Nemzetben is megjelent – közleményt. ÁBTL 2.7.1. NOIJ 109/1/1989/06/07/01.

⁸⁰ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 104/1/1989/05/31/01.

⁸¹ Kenedi János: *Kis állambiztonsági olvasókönyv*. Október 23. – március 15. – június 16. a Kádárkorszakban. II. kötet. Budapest, 1996. 297.; *A Nagy Imre volt miniszterelnök temetésével kapcsolatos közlemény. Az Ellenzéki Kerekasztal összefüggései. MSZMP PB ülése, 1989. május 26.* MNL M-KS. 288. f. 5/1066. ő. e.

⁸² Vö. Kenedi: *Kis állambiztonsági olvasókönyv*, II. 340–342.

⁸³ „Remélem, hogy a június 16-i temetés, a múlt lezárásának fontos állomás lesz, feszültség és zökkenőmentesen fog lezajlani. Ez nemcsak nemzeti érdek, de ezt követeli egyre növekvő hírünk, nevünk is a világban.” Kopácsi Sándor: „Egy korszak temetésére és egyben feltámadására tértem vissza...” Magyar Nemzet, 1989. június 12.; Kenedi: *Kis állambiztonsági olvasókönyv*, II. 342.

⁸⁴ *Németh Miklós interjú. 4.6.89-s.* Hungarian Monitoring. HU OSA 300-40-1. 1422. d. Rehabilitáció: 1989:2.

⁸⁵ *Konzultáció a belpolitikai helyzetről és a párt helyzetéről. Állásfoglalás a pártszervek képviselőinek Nagy Imre és társai temetésén való részvételéről. A kormány képviselőinek részvétele Nagy Imre és társai temetésén, a kormány nyilatkozatának megjelentetése a június 15-ei lapokban.* MSZMP PB ülése, 1989. június 13. MNL M-KS. 288. f. 5/1068. ő. e.

⁸⁶ *A 301-es parcella. Mégis van lista a sírhelyekről.* Magyar Nemzet, 1989. április 1. Volt hozzátartozó, aki kijelentette, hogy abban az esetben, ha valamelyik hivatalos szervezet koszorúzna, vagy hivatalosan megjelenne, akkor elviszi az „ő koporsóját” onnan, hiszen a megtorlástól a hatalom teljesen világosan nem határolta el magát. *Kossuth adó, Esti magazin, 18:30. 1.6.89-l.* Hungarian Monitoring. HU OSA 300-40-1. 1422. d. Rehabilitáció: 1989:2. A TIB tárgyaló küldöttsége végül megállapodott Németh Miklóssal és Szűrös Mátyással, az akkori országgyűlés elnökével arról, hogy a Hősök terén ők ketten leróhatják tiszteletüket a ravatalok előtt a kormány, illetve a parlament nevében. Rajtuk kívül Pozsgay Imre államminiszter és Medgyessy Péter miniszterelnök-helyettes vett részt a koszorúzáson. Magyar Nemzet, 1989. június 8.

A belügy feladata volt, hogy megkíséreljék a közvéleményt a kormány mellé állítani, ehhez minden eszközt igénybe kellett venniük.⁸⁷ Az ellenzéki pártok térnyerésével és a TIB háttérbe szorulásával azonban csökkentek a nemzeti megbékélést hangoztató és gyakran a TIB-hez tartozó ügynökök lehetőségei.⁸⁸ Az információszerzésen túl kiemelten kellett kezelni az olyan kombinációkat, aktív intézkedéseket, amelyek a kegyeleti gondolkörré orientáltak, az eseménnyel kapcsolatban a rehabilitációt és a végtisztesség megadását helyezték előtérbe.⁸⁹ Mindhárom csoportfőnökség kiválasztott olyan hálózati személyeket, akiken keresztül a kül- és belpolitikai hangulatot befolyásolni kívánták. Feladatuk volt, hogy arról beszéljenek, a magyar vezetés jót akar, pozitív irányú kezdeményezéseket, intézkedéseket tesz, ezért nem lenne jó, ha a „szélsőséges erők” július 16-án vagy október 23-án kiprovo-kálnának egy visszarendeződést.⁹⁰ Ennek megfelelően a III/I. és III/II. csoportfőnökség megvizsgálta, hogy a Külügyminisztériumon keresztül milyen lépéseket tehet az eseményeknek az általuk kívánatos irányba történő befolyásolására. Az illetékes külügyi tisztviselőn (Bényi József) keresztül, „baráti” beszélgetés keretében felkérték Mark Palmert, az Egyesült Államok budapesti nagykövetét, hogy az alternatív szervezetekben meglévő ismeretségeit felhasználva igyekezzen az esemény kegyeleti jellegét erősíteni, lebeszélni a résztvevőket a politikai demonstrációról.⁹¹

Kiválasztották azokat a hálózati személyeket, akik alkalmas pozícióban voltak, részükre részletes, személyre szóló feladattervet és „magatartási vonalat” dolgoztak ki. Ilyen volt például a TIB-ben meglévő, nem nevesített kapcsolatuk, akin keresztül megkísérelték rábírni a hozzátartozókat egy nyilatkozat kiadására, amelyben felszólítanak mindenkit, hogy kegyeleti érzéseiket ne használják fel szélsőséges cselekményekre, provokációkra.⁹² Ilyen nyilatkozat végül nem készült, azonban a TIB felhívása ennek megfelelő szellemben íródott.⁹³

⁸⁷ *Emlékeztető a Nagy Imre és társai temetésének előkészítésére alakult ÁB operatív bizottság 1989. május 9-i üléséről.* III/III. Csoportfőnökség. 1989 391/II-50. VI. 1989. VI. 16. 4. Nagy Imre temetés I. ÁBTL 1.12.2. 8. d.

⁸⁸ Az operatív bizottság üléséről készült jelentés szerint azonban „Szilárd” fedőnevű titkos megbízott feladatát végrehajtotta. *Emlékeztető a Nagy Imre és társai temetésének előkészítésére alakult ÁB operatív bizottság 1989. május 22-i üléséről.* BM III/III. Csoportfőnökség. Szekeres Péter r. százados. 1989 391/II-50. VI. 1989. VI. 16. 4. Nagy Imre temetés I. ÁBTL 1.12.2. 8. d.

⁸⁹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 97/1/1989/09/22/01.

⁹⁰ *Emlékeztető a Nagy Imre és társai temetésének előkészítésére alakult ÁB operatív bizottság 1989. május 9-i üléséről.* BM III/III. Csoportfőnökség. 1989 391/II-50. VI. 1989. VI. 16. 4. Nagy Imre temetés I. ÁBTL 1.12.2. 8. d.

⁹¹ A nagykövet egyetértett azzal, hogy a temetés nyugodt lefolyása megkönnyítené a nemzet megbékélését, és mindenben segítséget ígért. *RT Távirat Másolat.* EPF. Washington/New York. Bényi. 1989. május 29. MNL XIX-J-1-j A KÜM és magyar államhatalmi és államigazgatási szervek kapcsolata 1989. 2. d. Úgy tűnik ugyanakkor, hogy nem voltak elégedettek a nagykövet lépéseivel az állambiztonság részéről, ugyanis júniusban ismételt kezdeményeztek egy „baráti beszélgetést”. *Emlékeztető a Nagy Imre és társai temetésének előkészítésére alakult ÁB operatív bizottság 1989. június 5-i üléséről.* BM III/III. Csoportfőnökség. Szekeres Péter r. százados. 1989 391/II-50. VI. 1989. VI. 16. 4. Nagy Imre temetés I. ÁBTL 1.12.2. 8. d.

⁹² *Emlékeztető a Nagy Imre és társai temetésének előkészítésére alakult ÁB operatív bizottság 1989. május 9-i üléséről.* III/III. Csoportfőnökség. 1989 391/II-50. VI. 1989. VI. 16. 4. Nagy Imre temetés I. ÁBTL 1.12.2. 8. d.

⁹³ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 103/1/1989/05/30/01.

A belügy a független lapoknál meglévő pozícióit fel kívánta használni olyan cikkek megjelentetésére – a Reform, az Unió,⁹⁴ a Világ, a Magyar Hírlap szerkesztőségében –, amelyek a kegyeleti szándékot, a nemzeti megbékélésre, a nyugalom megőrzésére inspiráló hangvételt erősítik, és azt sugallják, hogy a nemzet érettségének bizonyítéka lesz, ha a június 16-i események rendben zajlanak. Megvizsgálták, hogy kapcsolatrendszerük segítségével készíthető-e olyan televízió műsor, amely Kopácsi Sándornak a Magyar Nemzetben megjelent „pozitív hangú” levelét erősíti.⁹⁵ Az operatív bizottság 1989. május 22-i ülésen beszámoltak arról, hogy elkészült a sajtóterv, amelynek megfelelően a Reform június 1-ig elkészítette és közölte a Szilágyi Sándorral, Hegedüs B. Andrással és az egyik özvegygel készített interjúkat. A tervezett operatív intézkedések között szerepelt, hogy az MTV Panoráma című műsorának forgatócsoportját Király Bélához és Kopácsi Sándorhoz utaztatják. A szamizdat kiadványokban (Hiány és Munkás) olyan cikkek megjelentetését jelölték ki feladatként, amelyek a hangsúlyt szintén a temetés kegyeleti jellegére helyezik, és árnyalt fogalmazással – operatív pozíciók gyengítése nélkül – a politikai demonstráció szervezőivel szembenálló, kritikai hangvételt használnak, és erőteljesebben bírálják azokat a terveket, amelyekről akár a belügy által gyártott és a „szélsőjobboldali” emigráció véleményét tükröző röplapon⁹⁶ vagy más úton tudomást szereztek.⁹⁷

Amikor a belügyi szervek az intézkedések hatását összegezték, úgy vélték, „a nyugalom megőrzésének irányába történő ösztönözés hatása” mérhető volt. Mind külföldön, mind belföldön sikerült olyan hangulatot kialakítani, amely garanciákat adott a temetés zavarmentes, békés lebonyolítására.⁹⁸

Június 16-a lehet-e a nemzeti megbékélés napja?

1989. június 16-án a Hősök terén kétszázazernyi tömeg tisztelgett Nagy Imre és társai újratemetésén.⁹⁹ A szónokok (Vásárhelyi Miklós, Király Béla, Zimányi Tibor, Mécs Imre, Rác Sándor, Orbán Viktor) a halottakat méltatták, felolvasták a kivégzettek neveit,¹⁰⁰ és amikor

⁹⁴ A belügy inspirálására a lap – az interjú gondolatát megerősítő – egy önmérsékletre figyelmeztető szerkesztőségi cikket is megjelentetett. ÁBTL 2.7.1. NOIJ 97/1/89/09/22/01.

⁹⁵ Kopácsi Sándor: *Torontói üzenet. Gyűlölködéstől mentesen lezárni az elmúlt négy évtizedet*. Magyar Nemzet, 1989. május 9.

⁹⁶ A belügy a röplapokat eljuttatta ellenzéki személyekhez. A címlisták június elejére készültek el a terjesztéséhez. *Emlékeztető a Nagy Imre és társai temetésének előkészítésére alakult ÁB operatív bizottság 1989. május 29-i üléséről*. Szekeres Péter r. százados. BM III/III. Csoportfőnökség. 1989 391/II-50. VI. 1989. VI. 16. 4. Nagy Imre temetés I. ÁBTL 1.12.2. 8. d.; *Emlékeztető a Nagy Imre és társai temetésének előkészítésére alakult ÁB operatív bizottság 1989. június 5-i üléséről*. Szekeres Péter r. százados. BM III/III. Csoportfőnökség. 1989 391/II-50. VI. 1989. VI. 16. 4. Nagy Imre temetés I. ÁBTL 1.12.2. 8. d. A röplap szerint a magyaroknak egy kommunista („a vörös Nagy Imre”) temetésén nincs keresnivalójuk. Az ő nevéhez kötötték az embertelen kuláklisztákat, a kínvallatásokat, az internálásokat. Az újratemetésről azt írták, hogy ott a kommunisták gyűlnek össze, hogy ismét eltemessék őt, és ismét elvtársai körében lehessen. Melléklet: röplap. Uo.

⁹⁷ *Nagy Imre és társai temetése előkészületeinek operatív befolyásolására. Sajtóterv*. Budapest, 1989. május 19. Dr. Földvári László r. ezredes csoportfőnök helyettes. BM III/III. 1989 391/II-50. VI. 1989. VI. 16. 4. Nagy Imre temetés I. ÁBTL 1.12.2. 8. d.

⁹⁸ *Nagy Imre és társai temetésének állambiztonsági biztosításáról. Jelentés*. Budapest, 1989. június. Belügyminisztérium. 1989 391/II-50. VI. 1989. VI. 16. 4. Nagy Imre temetés II. ÁBTL 1.12.2. 8. d.

⁹⁹ Király Béla (szerk.): *Amire nincs ige. Visszaemlékezések, 1912–2004*. Budapest, 2004. 359–394.

¹⁰⁰ A kivégzettek listája, a hitelesség már maga igazságtételként értelmezhető az utókor részéről. *A 301-es parcella. Hiánylista*. Magyar Nemzet, 1989. május 22. A büntetés-végrehajtás adatai és a bírósági iratok alapján összeállított első hivatalos névsor 277 személy adatait tartalmazta. Ez a névsor nem egyezett meg teljesen a TIB által publikálttal. A Kapu című folyóiratban megjelent ki-

a „forradalom”-ról beszéltek, nem annak folytatásáról vagy újraélesztéséről, hanem a békés átmenetről szóltak, az 1956-ban meghirdetett célok érdekében. A beszédek az állambiztonság megítélése szerint nem tükrözték „az elvárható önmérsékletet”, és több felszólaló „nyíltan felvázolta – és esetenként követelte – a rendszerváltozás programját” (Rácz Sándor, Orbán Viktor és Méray Tibor beszédét emelték ki).¹⁰¹

Göncz Árpád megnyitó szavait követően Vásárhelyi Miklós hangsúlyozta, hogy a társadalom kész a megbékélésre, mert így kívánja az ország érdeke, de „nem felejt”, szabad hazát, jogállamot, tisztességes megélhetést vár el. Olyan demokratikus, szociális, igazságos és törvényes társadalmat, amelyet a felkelt nép 1956 októberében megálmodott, és amely valóban az intézményes rend és a béke országa lesz.¹⁰² Mécs Imre a nemzeti gyász kapcsán az elvesztegetett harminckett éveket vette számba. Véleménye szerint azonban az újratemetés több volt, mint a megemlékezés napja, alkalmat adott a lelkiismeret-vizsgálatra is. Összefogásra szólított fel, hogy megteremtődjék az, ami az 56-osok vágya volt, amiért életüket áldozták: a független, szabad, demokratikus Magyarország.¹⁰³ Zimányi Tibor, aki az internáltak nevében szólalt fel, a nemzeti megbékélésnek két elengedhetetlen feltételét látta: egyrészt valamennyi áldozat megfelelő rehabilitációját, másrészt hogy mindazok, akik a törvénysértések elkövetésében érintettek, vagy utólag egyetértésüket fejezték ki, önként távozzanak minden közéleti szereplésből.¹⁰⁴ Király Béla szintén a megbékélés fontosságát hangsúlyozta, és elvetette a gyilkosok büntetőjogi felelősségre vonását. Nagy Imre emléke megszenteltetésének tartotta volna, ha sírja széléről ujjal mutatnának gyilkosaira, és a magyar társadalom engedne a bosszúállásnak. A spanyol, illetve az uruguayi modell követését javasolta, amely totalitárius rendszerből, illetve véres katonai diktatúrából békésen hozott létre demokratikus társadalmat.¹⁰⁵ Rácz Sándor¹⁰⁶ három fő akadályát nevezte meg a szabad Magyarország létrejöttének: a szovjet csapatok jelenlétét, a kommunista pártot, amely görcsösen ragaszkodik a hatalmához, és a magyar társadalom megosztottságát. Orbán Viktor¹⁰⁷ értetlenül állt az előtt, hogy azok a párt- és állami vezetők, akik elrendelték, hogy a forradalmat meghamisító tankönyvekből oktassanak, „ma szinte tülekednek, hogy – mintegy szerencsehozó talizmánként – megérinthessék ezeket a koporsókat.” Esélyt látott arra, hogy békés úton érjék el mindazt, amit az 1956-os forradalmárok véres harcokban igyekeztek megszerezni.

végzetek névsorát még tavasszal elhelyezték a parcella közepén felállított kopjafán. *A titokzatos 301-es parcella*. Reform, 1989. március 31.

¹⁰¹ Kenedi: *Kis állambiztonsági olvasókönyv*, II. 342., 389.

¹⁰² Vásárhelyi Miklós: *Ne engedjük el többé egymás kezét!* In: Vásárhelyi Miklós: *Ellenzékben*. Budapest, 1989. 367.

¹⁰³ *A mai nap korszakváltás határköve*. http://www.rev.hu/89/f?p=107:18:2257843683694506::NO:RP,18:-P18_DOC_ID:122 [Letöltés ideje: 2012. 12. 21.]

¹⁰⁴ *A megtörhetetlen lélek hozott össze bennünket*. http://www.rev.hu/89/f?p=107:18:2257843683694506::NO:RP,18:P18_DOC_ID:126 [Letöltés ideje: 2012. 12. 21.]

¹⁰⁵ *Vér és erőszak nélkül kell szabad országgá válnunk*. Király: *Amire nincs ige*, 359–394.

¹⁰⁶ *Továbbra is küzdünk minden apró igazságért*. http://www.rev.hu/89/f?p=107:18:2257843683694506::NO:RP,18:P18_DOC_ID:124 [Letöltés ideje: 2012. 12. 21.]

¹⁰⁷ *A hatodik koporsóban a mi elkövetkező húsz évünk is ott fekszik*. http://www.rev.hu/89/f?p=107:18:22-57843683694506::NO:RP,18:P18_DOC_ID:123 [Letöltés ideje: 2012. 12. 21.] A beszéd közös munka eredménye, a Fidesz vezérkarának szövege volt. *Ki írta Orbán Viktor 1989. június 16-ai beszédét? Interjú Fodor Gáborral*. Magyar Hírlap, 2001. június 15.

A rákoskeresztúri Új köztemető 301-es parcellájánál a szónokok ugyancsak a megbékélés igényét hangsúlyozták. Méray Tibor¹⁰⁸ beszédében elhangzott újra, hogy méltatlan lenne Nagy Imre emlékéhez, ha bosszúállást vagy gyűlöletet hirdetnének. Kopácsi Sándor¹⁰⁹ június 16-át az 1956-os forradalom és szabadságharc gyászünnepének minősítette, amelynek „a megbékélés napjává kell magasodnia”. A bűnbakkeresés és a bosszúállás helyett – hasonlóan a többi szónokhoz – a megbékélés szellemét, a társadalmi békét tartotta szükségesnek.

Amikor 1989. július 12-én Bush amerikai elnök Magyarországra látogatott, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen tartott beszédében a június 16-i temetést méltóságteljesnek és békítő jellegűnek nevezte.¹¹⁰

Ugyanakkor a rendezvény többekben csalódottságot keltett. Az MSZMP reformkörü mozgalma nehezményezte, hogy lekommunizálták és a koszorúzásnál is mellőzték őket.¹¹¹ Csurka István (MDF) a TIB-et bírálva kifejtette, álságosnak tartja, hogy a „rég reformkommunisták” mondták a „mai reformkommunistáknak”, hogy maradjanak távol. A Magyar Politikai Foglyok Szövetsége (POFOSZ) egyes tagjai szintén úgy vélekedtek, hogy a kommunisták „meglovagolták” 1956-ot.¹¹²

Nagy Imre és mártírtársainak temetésére készülve gyakran hangzott el az a kijelentés, hogy június 16-án egy korszakot temetnek el. Az MSZMP az újratemetést a megbékélés napjává kívánta tenni. Németh Miklós kiegészésről beszélt, és hozzátette, hogy a rehabilitáltak helyett nem lehet másokat a vádlottak padjára ültetni.¹¹³ A Fidesz szerint ugyanakkor hamis volt a nemzeti kiegészés jelszava, mert azokat a célokat, amelyekért a forradalmárok életüket adták, még nem érték el ekkor. Ennek legfőbb akadályát pedig magában a párt látták, amelynek vezetői a „nemzeti megbékélés”-ről szónokoltak. Kövér László kiemelte, hogy amikor 1956 forradalmárait temetik, nem feledkezhetnek meg azokról a bűnökről, amelyeket „az MDP, majd a vele magát máig jogfolytonosnak valló MSZMP a magyar társadalom ellen elkövetett.” Úgy vélte, ezeket a bűnöket nem csupán nem lehet, hanem nem is szabad elfelejteni. A nemzeti megbékélés jelszava ugyanis összemosza a különbséget a hóhér és az áldozat között.¹¹⁴

Magyarországon a jogi lehetőségek korlátozottak voltak a felelősségre vonás tekintetében a rendszerváltást követően.¹¹⁵ A múlt rituális lezárására Nagy Imre újratemetésén tettek kísérletet. A kegyeleti aktus azonban nem vált a nemzeti megbékélés mérőföldkövévé.¹¹⁶ Az újratemetés ugyanakkor lehetőséget kínált a Kádár-rendszerrel való jelképes szakításra,

¹⁰⁸ *Ha megfullad a szellem, nincs fejlődés, nincs jólét!* http://www.rev.hu/89/f?p=107:18:22578436-83694506:NO:RP,18:P18_DOC_ID:132 [Letöltés ideje: 2012. 12. 21.]

¹⁰⁹ *Az újakezdés, a megújulás, az életakarát programja támadt fel.* http://www.rev.hu/89/f?p=107:18:225-7843683694506:NO:RP,18:P18_DOC_ID:130 [Letöltés ideje: 2012. 12. 21.]

¹¹⁰ Magyar Nemzet, 1989. július 13.

¹¹¹ *A Budapesti Reformkör a TIB-hez.* 1989. június 19. Ágh Attila – Géczy József – Sipos József (szerk.): *Rendszerváltók a baloldalon. Reformerek és reformkörök 1988–1989.* Válogatott dokumentumok. Budapest, 1999. 252–253.

¹¹² ÁBTL 2.7.1. NOJ 117/2/1989/06/19/02.

¹¹³ Magyar Nemzet, 1989. június 16.

¹¹⁴ Fidesz Press, 1989. június 10.

¹¹⁵ A Zétényi–Takács-törvény hatálybalépésének kudarcáról lásd: Kende Péter: *Igazságtétel.* <http://beszelo.c3.hu/00/03/15kende.htm> [Letöltés ideje: 2012. 02. 09.]

¹¹⁶ Vö. *Előzetes intézkedési terv az október 23-ával kapcsolatos szélsőséges jelenségek operatív felderítésére.* Cirkos Tibor r. alezredes osztályvezető. BRFK III/III. Osztály Dr. Stefán Géza r. ezredes főkapitány helyettes. 1989. 10. 20–23. ÁBTL 1.12. 2. 391/II-50/IX/4/1/1989. 11. d. I.

1989. június 16-a erkölcsi mérföldkő volt: lélektani és történelmi fordulópont, az összeroskadóban lévő Kádár-rendszer ekkor szembesült az igazsággal. Az esemény „olyan volt, mint egy úrfelmutatás, amely elől a Gonosz szűkülve menekül” – írta pár hónappal később Kende Péter.¹¹⁷

1989. október 23-a és a nemzeti megbékélés gondolata

1989. október 23-a lényegesen nagyobb erőpróbának ígérkezett június 16-ától.¹¹⁸ Nagy Imre és társai újratemetése és október 23-a között zajlott le a rendszerváltás döntő politikai szakasza. A nyár belpolitikai eseményeit a háromoldalú Nemzeti Kerekasztal tárgyalások határozták meg, amelyet az MSZMP, az Ellenzéki Kerekasztal (EKA)¹¹⁹ és a Harmadik Oldal folytatott, és amelyek a békés rendszerváltást készítették elő. A megállapodást szeptember 18-án írták alá,¹²⁰ ebből azonban kimaradt az SZDSZ és a Fidesz, bár vétőjogukról lemondtak. Magyarországon tehát szerződésben szabályozva történt a rendszerváltás, az „igazság” érvényre juttatásának kevesebb jelentőséget tulajdonítottak, mint az átmenet békés voltának. Egységes kelet-európai minta nincs erre vonatkozóan, hiszen például a kommunista múlttal kapcsolatos diskurzus nem vált központi jelentőségűvé a szlovák átmenetben, miközben Csehországban meghatározó volt.¹²¹

A párt megpróbálta úgy beállítani az eseményeket, hogy a múltat nem külső nyomásra értékelik újra, hanem ez saját kezdeményezésre történik, a tanulságok levonása, az elkövetett hibák korrigálása érdekében. Az MSZMP közelgő kongresszusára készülő program fontos részét képezte a múlt újraértékelése „az elhatárolódás és vállalás kettősségének jegyében”. Az 1956-tal kapcsolatos újabb politikai állásfoglalás kidolgozásának szükségességét az ellenzéki szervezetek „rendszerváltás propagandájával” indokolták. A PB megbízta Barabás Jánost, a KB ideológiai titkárát, hogy a KB számára készített állásfoglalás-tervezetnek megfelelően irányítsa az előkészületeket, és dolgozzon ki részletes menetrendet a feladat megoldására. Egyúttal felhatalmazták, hogy kezdjen megbeszéléseket az együttműködési készséget mutató politikai csoportok képviselőivel.¹²²

Júliusban a KB javaslatot tett arra, hogy az 1956-tal kapcsolatos, október 23-a és november 4-e közötti megemlékezések a „nemzeti megbékélés” jegyében kerüljenek megrendezésre: ha június 16-a nem lehetett, akkor október 23-a legyen a „nemzeti megbékélés” napja.¹²³ Felkérték az országgyűlés elnökét, hogy tegyen javaslatot a nemzeti megbékélés

¹¹⁷ Kende: *A párizsi toronyból*, 154.

¹¹⁸ Nagy Imre és társai temetésének állambiztonsági biztosításáról. *Jelentés*. Budapest, 1989. június. Belügyminisztérium. 1989 391/II-50. VI. 1989. VI. 16. 4. Nagy Imre temetés II. ÁBTL 1.12.2. 8. d.

¹¹⁹ Alapító szervezetei: Bajcsy-Zsilinszky Társaság (BZST), Fidesz, Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt (FKgP), Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája (FSZDL) (megfigyelőként), Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP), MDF, Magyar Néppárt (MNP), Magyar Szociáldemokrata Párt (MSZDP), SZDSZ.

¹²⁰ Bozóki András: *Politikai pluralizmus Magyarországon 1987–2002*. Budapest, 2003. 93., 98.

¹²¹ Pauer, Jan: *Aufarbeitung der Diktaturen in Tschechien und der Slowakei*. Aus Politik und Zeitgeschichte, Jg. 56. (2006) No. 42. 25–32.

¹²² Az Október 23-a Bizottsággal és a TIB-bel. ÁBTL 2.7.1. NOIJ 193/2/1989/10/04/02.; *Az MSZMP javasolja a népfelkelés évfordulójának megünneplését*. Népszabadság, 1989. július 6.; *Javaslat a Politikai Intéző Bizottságnak az 1956-os népfelkeléssel kapcsolatos megemlékezésre*. Budapest, 1989. július 6. Andics Jenő. MSZMP KB Társadalompolitikai Osztály. Bizalmas! TPO/494. Látta: Barabás János. MNL M-KS 288. f. 22/1989. 1. ó. e.

¹²³ Volt olyan szervezet, amely október 23-át nemcsak a megbékélés, hanem az erőszakmentesség napjává kívánta nyilvánítani. Ezt javasolta a Baloldali Ifjúsági Társulás Tanácsa és a Magyar Dol-

szellemét tükröző nyilatkozat közzétételére. Kezdeményezték azt is, hogy a minisztertanács javasolja az országgyűlésnek, hogy a rehabilitációs munka végeredményeként a jogtalanul elítéltek kapjanak erkölcsi jóvátételt. Megfontolásra ajánlották az EKA tagjainak és a harmadik oldalon helyet foglaló szervezeteknek, hogy a nemzeti érdekegyeztető tárgyalásokon essen szó a nemzeti megbékéléssel összefüggő történelmi jellegű kérdésekről. Az ilyen tárgyi megbeszéléseket azért tartották indokoltnak, mert úgy vélekedtek, hogy „bizonyos csoportosulások igyekeznek kisajátítani a múltat, sértve a békés átmenet érdekeit kommunis-taellenes hangulatkeltésre akarják felhasználni a közelmúlt évfordulóit.”¹²⁴

Hasonlóan június 16-ához, az állambiztonsági szolgálat tevékenységének fő hangsúlya a békés átmenetre, az összeomlás elkerülésére és a távlati kibontakozás feltételeinek biztosítására került. ¹²⁵ A főkapitányságok vezetői a helyi sajtó útján nyilatkozatban hívták fel a figyelmet az önmérsékletre, a kulturált magatartásra a rendezvényeken. A központi sajtóban erre a Belügyminisztérium vezetése külön közleményt jelentetett meg. ¹²⁶ A BRFK III/II-1., illetve 2. Osztályok kapcsolatain (SzT, hálózat, társadalmi, hivatali) keresztül olyan információkat terjesztettek, amelyek a kormány pozitív lépéseit, kezdeményezéseit erősítették. Azt kellett sugallni, hogy ez a folyamat minden bizonnyal megtorpanna egy esetleges provokatív célú demonstráció esetén, ¹²⁷ ugyanakkor a belügy intézkedése szerint a zászlók égetését, vörös csillagok leverését el kellett tűrni.

Az MSZMP Budapesti Bizottsága javasolta, hogy október 23-a legyen a nemzeti kiegyezés ünnepe: október 23-a szellemiségét elődjüknek tekintették, és az elmúlt negyven év reformkezdeményezései között kívánták számon tartani. ¹²⁸ A pártbizottság arra törekedett, hogy Budapesten az október 23-i ünnepségen az ellenzéki szervezetekkel közösen emlékezzenek a „népfelkelés” kezdetéről, ezért konkrét megbeszéléseket kezdeményeztek, elsősorban a TIB-bel. Együttal támogatták azt a kezdeményezést, hogy a fővárosban közterületet nevezzenek el Nagy Imréről, és javaslataik között szerepelt egy közös emlékmű állítása 1956 halottainak, mégpedig hősök és áldozatok elnevezéssel. ¹²⁹

A javaslatot a Ribánszki Róbert nevével jegyzett társaság, az MSZMP Marxista Egységplatform felháborodva fogadta, és tiltakozott ellene. 1956 átértékelését, október 23-a nemzeti ünnepé nyilvánítását és a hasonló lépéseket az egyre nyíltabban hangoztatott rend-

gozók Ifjúsági Szövetsége. *EM. 21.7.89.-z. Hungarian Monitoring.* HU OSA 300-40-1. 1309. d. 1956:1988. 11:15

¹²⁴ *A Központi Bizottság állásfoglalása az 1956-os népfelkeléssel kapcsolatos megemlékezésről. Tervezet.* Budapest, 1989. július 6. Andics Jenő. MSZMP KB Társadalompolitikai Osztály. Bizalmas! TPO/494. Látta: Barabás János. MNL M-KS 288. f. 22/1989. 1. ő. e.

¹²⁵ *Intézkedési terv. Budapest, 1989. október.* Tárgy: 1989. október 23. operatív biztosításával kapcsolatos. BRFK III/III. Osztály. Dr. Stefán Géza. 1989. 10. 20-23. ÁBTL 1.12. 2. 391/II-50/IX/4/1/1989. 11. d. I.

¹²⁶ *Országos rendőrfőkapitány 1/1989. intézkedése az 1956. október 23-ai népfelkelés 33. évforduló-jával kapcsolatos rendőri feladatokra.* Budapest, 1989. október 18., Dr. Turos András r. vezérőrnagy. MNL XIX-B-1-az-50-14/1/1989. 187. d. „A résztvevők közmegegyezést és megbékélést demonstráló magatartása legyen bizonyítéka fejlett politikai kultúránknak és európaiságunknak, s ehhez szükség van minden törvénytisztelő állampolgár közreműködésére és segítségére.” – szöveg a BM közleménye. *Minden résztvevő együttműködésére számítanak. A BM közleménye.* Népszava, 1989. október 21.

¹²⁷ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 200/1/1989/10/13/11.

¹²⁸ Magyar Nemzet, 1989. július 19.; Esti Hírlap, 1989. július 18.

¹²⁹ *Kossuth 10.00 h Hírek. 18. 7. 89-b.* Hungarian Monitoring. HU OSA 300-40-1. 1309. 1956: 1988. 11:15

szerváltozás programjának támogatásaként értelmezték.¹³⁰ Az ellenzék szintén elutasítóan fogadta a felhívást. A Fidesz tatai csoportja agyrémnek, fantáziálásnak minősítette az indítványt, és hasonlónak minősítették a hatalom év eleji színpadias megnyilvánulásához.¹³¹ Ízléstelennek nevezték, hogy a demokratikus forradalmak nemzeti ünneppé tételében indítványozóként azok tetszelegjenek, akik korábban a csendes tiszteletadást is megakadályozták. A TIB tagjai kijelentették többek között, hogy „ez egy provinciális, primitív pimaszkodás [...], népbolondítás a majdani minél több szavazat érdekében [...], néhány budapesti alhülye találta ki.” A Magyar Október Párt (MOP) röpcédulákat terjesztett, amelyekben az szerepelt, hogy nem engedhetik, hogy a kommunista diktatúra elleni forradalmat kommunista hatalmi törekvések szolgálatába állítsák, október 23-át, a forradalom első napját leválasszák annak egyszerűről, és a gyilkosokkal politikai örökséget vállalók tisztelegjenek áldozataik előtt, „a szovjet szuronyokkal hatalomra segített párt még reformista álarcban ünnepelje a forradalmat.”¹³²

A demokratizálódási folyamatok hatásaként megalakult és egyre aktívabb társadalmi és politikai életet élő pártok és szervezetek tevékenységének kezdettől fogva egyik sarkalatos pontja a történelmi múlt újraértékelése, 1956 és a benne résztvevők tisztázása, a törvénytelennek minősített harcuk jogosságának elismertetése, az áldozatok emlékének méltó megőrzése volt. Ennek érdekében hozták létre az Október 23-a Bizottságot augusztus végén.¹³³ Alapítói (FKgP, POFOSZ, Magyar Néppárt, MFP, Kereszténydemokrata Néppárt, BZSBT, MDF, Független Magyar Demokrata Párt) és a később csatlakozók (Fidesz, TIB, SZDSZ, MSZDP, MOP) több háttérbeszélgetést követően megállapodtak október 23-a megünneplésének menetrendjében. Céljuk egy békés, konfliktusoktól mentes, több helyszínen, több napon át zajló rendezvénysorozat megtartása volt, amelyen a társadalom széles rétegeinek bevonásával, nemzeti összefogással emlékezni kívántak az önkényuralom ellen fellépő neves és névtelen mártírokra, és hitet kívántak tenni „egy elkövetkezendő szabad, demokratikus Magyarországgal” mellett.¹³⁴

Az MSZMP szeptember 28-ra megbeszélésre hívta a TIB, a POFOSZ és az MDF felhatalmazott képviselőit. A Bizottság úgy határozott, hogy udvarias hangú levélben elutasítja a meghívást, és Állásfoglalást¹³⁵ fogadott el, amelyben a leghatározottabban elítélték az 1956. november 4-i szovjet katonai beavatkozást, az azt követő tömeges megtorlást. Követelték, hogy az országgyűlés nyilvánítsa piros betűs nemzeti ünneppé, munkaszüneti nappá október 23-át. A „nemzeti megbékélés” jelszavának hangoztatása véleményük szerint nem szolgálta más, mint a párt 1956 utáni szégyenteljes szerepének, hatalomátmentési törekvéseinek elkendőzését. Az állásfoglalás szerint a tényleges nemzeti megbékélés a hatalom birto-

¹³⁰ *Ellenezzük Október 23-a nemzeti ünneppé nyilvánítását! Nyílt levél az MSZMP Központi Bizottságához.* Az MSZMP Marxista Egységplatform szervezői. Budapest, 1989. július 25. OE/1761/1989. Szűrös Mátyás az Országgyűlés elnöke, 1989. MNL XVIII-6-n. 3. d.

¹³¹ Grósz Károly és Huszár István Hazafias Népfront (HNF) vezető a „szinte heroikus küzdelem végső akkordjaként” a parlament elé terjesztette az indítványt március 15-e nemzeti (munkaszüneti) ünneppé nyilvánítására. ÁBTL 2.7.1. NOIJ 146/5/1989/07/28/05.

¹³² ÁBTL 2.7.1. NOIJ 146/5/1989/07/28/05.; ÁBTL 2.7.1. NOIJ 144/3/1989/07/26/03.; ÁBTL 2.7.1. NOIJ 140/1/1989/07/20/01.

¹³³ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 180/1/1989/09/14/01.

¹³⁴ *Intézkedési terv.* Budapest, 1989. október. Tárgy: 1989. október 23. operatív biztosításával kapcsolatos. BRFK III/III. Osztály. Dr. Stefán Géza. ÁBTL 1.12. 2. 391/II-50/IX/4/1/1989. 11. d. I.

¹³⁵ *Állásfoglalás október 23-a megünnepléséről, „a nemzeti megbékélésről.”* ÁBTL 2.7.1. NOIJ 189/1/1989/09/27/01.

kosainak a politikai, gazdasági kiváltságaikról való lemondását, a valódi demokrácia megteremtését jelenti, és nem egy-egy történelmi dátumhoz kapcsolódik.¹³⁶

A köztársaság kikiáltása és a hatalmi harc kezdete

Ez volt az első valóban szabad október 23-a, országszerte több száz ünnepséget tartottak. Nemcsak a fővárosban, hanem az ország különböző pontjain is emlékeztek arra, hogy a kommunista diktatúra mindig önkényt jelent, és október 23-a legfőbb tanulsága az, hogy ennek soha többé nem szabad megismétlődnie.¹³⁷ Ugyanakkor a „szabad ünneplést” beárnyékolta, hogy a budapesti megemlékezéseken a belügy részéről a „kiemelt operatív feladatok” huszonhárom SzT-tiszt és negyvenhat hálózati munkatárs hajtotta végre.¹³⁸

Az évfordulóra az ellenzék mérsékelt szárnya (elsősorban az MDF) nem tervezett semmilyen konfrontációs jellegű megmozdulást.¹³⁹ Voltak azonban kisebbségi elképzelések is, amelyek nem mindenben azonosultak ezekkel a nézetekkel. A belügy szerint – hasonlóan a június 16-ai jelentésekhez – a „szélsőségeseknek mondható” szervezetekben (SZDSZ, Fidesz, Magyar Radikális Párt, Szabadság Párt, MOP) olyan elképzelés is megfogalmazódott, hogy a rendezvénysorozat a széles nyilvánosságot felhasználva alkalmas a belpolitikai helyzet végsőkig való élezésére és ezáltal a kormány lemondatására. Egy nagy tömegeket megmozgató demonstrációval el lehet rettenteni a visszarendeződést akaró erőket, és a politikai hatalmat rá lehet kényszeríteni pozícióik feladására. A jelentés szerint ezért nem kívántak engedélyt kérni¹⁴⁰ semmilyen rendezvényükre, elvetettek mindenfajta egyezséget, és nem fogadták el az MSZMP által meghirdetett megbékélést, azt azonban elvárták, hogy az állampárt a kongresszus után ítélje el az 1956. november 4-ei szovjet „segítségnyújtást”.¹⁴¹

A belügy azonban eltúlozta a helyzetet, mert végül ugyan megjelentek az ünnepségeken a radikálisabb hangok, amelyek azt hangoztatták, hogy nem kérnek a nemzeti megbékélésből,¹⁴² de az átmenet békés jellegét nem kívánták veszélyeztetni, forradalmi helyzet kialakítására nem törekedtek (a szónokok közül többen együttműködtek a belüggyel), és az ilyen törekvések nem is rendelkeztek társadalmi támogatottsággal. Ebben a vonatkozásban a

¹³⁶ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 189/1/1989/09/27/01.

¹³⁷ Magyar Nemzet, 1989. október 24.; *Jelentés, Budapest, 1989. október 18.* Tárgy: operatív telefonügyelet megszervezése. Dr. Csatádi István r. alezredes. ov. BRFK III/III-1. Osztály. ÁBTL 1.12. 2. 391/II-50/IX/4/1/1989. 11. d.

¹³⁸ *Jelentés, Budapest, 1989. október 18.* Tárgy: operatív telefonügyelet megszervezése. Dr. Csatádi István r. alezredes. ov. BRFK III/III-1. Osztály. ÁBTL 1.12. 2. 391/II-50/IX/4/1/1989. 11. d.; *Feljegyzés az október 22-ei rendezvényekről.* Budapesti Rendőr-főkapitányság III/III-D. Alosztály. ÁBTL 1.12. 2. 391/II-50/IX/4/1/1989. 11. d. I.

¹³⁹ *Rejtjelezett okmány.* Szigorúan titkos! Állomás: Genf. 39/7053/1860/1989. október 5. Tárgy: Október 23. és az MDF. Merz László, ITU-alkalmazott, néhány éve disszidált, MDF-szimpatizáns. 173-Szomjas. ÁBTL 1.1.4. BX/89 Ideológiai diverzió 1.1.4. T-V/89/V. Magyarország

¹⁴⁰ Az 1989. III. törvény értelmében bejelentési kötelezettségük volt, amelynek eleget is tettek. Lásd pl. *Köztéri rendezvény bejelentése.* Budapesti Rendőr-főkapitányság. Budapest, 1989. október 17. SZDSZ, XVII. csoport, Barna Andor. ÁBTL 1.12. 2. 391/II-50/IX/4/1/1989. 11. d. I.

¹⁴¹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 193/3/1989/10/04/03.

¹⁴² Ezt illusztrálva kerekasztal beszélgetést rendeztek a Fiatal Művészek Klubjában az alternatív szervezetek és meghívott külföldi, prominens személyek részvételével, ahol Megbékélés (áthúzva) 1956–1989 címmel fotókiállítással emlékeztek a forradalom eseményeire. *Melléklet.* Röplapok, meghívók. ÁBTL 1.12. 2. 391/II-50/IX/4/1/1989. 11. d. I. 4. dosszié 1. rész.; *Jelentés, Budapest. 1989. október 18.* Tárgy: operatív telefonügyelet megszervezése. Dr. Csatádi István r. alezredes. ov. BRFK III/III-1. Osztály. ÁBTL 1.12. 2. 391/II-50/IX/4/1/1989. 11. d. I.

marginális csoportoktól eltekintve minden politikai erő azonos véleményt képviselt: békés átmenet kell, szemben 1956 „erőszakos forradalmával”.¹⁴³

A különböző megemlékezések során azonban elhangzott, hogy nevezzék meg az 1956-os forradalom leveréséért felelős személyeket, büntessék meg a gyilkosokat, kobozzák el a vagyonukat. A Corvin-közben Ruttkay Levente (SZDSZ) arról beszélt, hogy ünnep csak akkor lesz, ha bocsánatot kérnek a magyar néptől azok, akik az elmúlt évtizedekben méltóságát próbálták (sikertelenül) megtörni. Szalay Róbert a POFOSZ nevében szólalt fel, az állambiztonsági jelentések szerint a beszéd hangvétele kommunistaellenes és a hangulat meglehetősen túlfűtött volt. Később azonban úgy pontosították értesüléseiket, hogy a hozzászólók többsége nyugalomra és méltóságteljes viselkedésre intette a megjelenteket. A Hősök terén volt, aki a rendőrségi jelentések szerint „gyűlölködő hangnemből üvöltve lázított az összefogásra [!], melynek egyik célja az MSZMP mocskát lemosni és Erdély ügyében rendet teremteni” (Hornják Tibor), és volt aki „tárgyszerűen, visszafogottan ismertette 56 történéseit” (Zimányi Tibor).¹⁴⁴ A főrendezvényt, a Kossuth téri ünnepséget az ellenzéki pártok és a már több szervezetre oszlott egykori forradalmárok szervezték. Fónay Jenő, Krassó György, Rác Sándor, Wittner Mária, Obersovszky Gyula voltak a szónokok.¹⁴⁵ Ez volt „az ötvenhatosság csúcsa”.¹⁴⁶ A téren a jelenlévők számát 80 ezer főre becsülték. Az állami zászló mellett nagy tömeg gyűlt össze, akik a „kommunista mentes övezetet akarunk, világ proletárjai mi lesz veletek, vesszenek a kommunisták!” szöveget skandálták.¹⁴⁷

A hangulatot különösen élessé tette, hogy a kormány az utolsó pillanatban sem volt hajlandó munkaszüneti napot elrendelni, viszont a nemzeti megbékélés napjáról annál több szó esett.¹⁴⁸ Az új alkotmányt október 22-én fogadta el az Országgyűlés.¹⁴⁹ Az időzítéssel a párt új kezdetként próbálta beállítani volna be október 23-át, ezzel igyekeztek új tartalommal felruházni az évfordulót. Rainer M. János szerint mire eljött október 23-a, nemigen volt kivel megbékélni, hiszen az állampárt átalakult, és nyilvánvalóvá vált, hogy az MSZP már nem tudja eljátszani elődje szerepét. Egy igazi játszámára azért futotta: október 23-át a „köztársaság kikiáltása napjává” tették meg.¹⁵⁰ Ez volt az egész átmenet egyik legkülönösebb politikai akciója. A Köztársaság kikiáltási ünnepség október 23-án egyértelműen a párt mesterkedéseként értelmezhető. Szűrös Mátyás ünnepi beszédében hangsúlyozta, hogy „az utóbbi 40 év, különösen az 1956-os események történelmi tanulságaitól indíttatva” alkot-

¹⁴³ Vö. Rainer M. János: *Ötvenhat után*. Budapest, 2003. 237–238. 1956 mint „negatív” program. A kerekasztal-tárgyalásokon résztvevő pártok nem meghatározó politikusaikkal képviseltették magukat, hanem az alkalomhoz illően „saját” radikálisait delegálták az Október 23-a Bizottságba. Rainer M.: *Ötvenhat után*, 240.

¹⁴⁴ *Jelentés. Budapest, 1989. október 23.* Budapesti Rendőr.főkapitányság III/III. Osztály. Cirkos Tibor r. alezredes osztályvezető. ÁBTL 1.12. 2. 391/II-50/IX/4/1/1989. 11. d. I.

¹⁴⁵ *Hivatalos feljegyzés. Budapest, 1989. október 16.* Budapesti Rendőr.főkapitányság Közbiztonsági Osztály Jelen voltak: Dr. Pongor Sándor r. ezds. osztályvezető, Dr. Balogh János r.szds. alosztályvezető, Szalai Róbert az Október 23. Bizottság tagja (MDF). ÁBTL 1.12. 2. 391/II-50/IX/4/1/1989. 11. d. I.

¹⁴⁶ Idézi Lengyel Lászlót: Rainer M.: *Ötvenhat után*, 239.

¹⁴⁷ *Hivatalos feljegyzés. Budapest, 1989. október 16.* Budapesti Rendőr-főkapitányság Közbiztonsági Osztály Jelen voltak: Dr. Pongor Sándor r. ezds. osztályvezető, Dr. Balogh János r.szds. alosztályvezető, Szalai Róbert az Október 23. Bizottság tagja (MDF). ÁBTL 1.12. 2. 391/II-50/IX/4/1/1989. 11. d. I.

¹⁴⁸ Rainer M.: *Ötvenhat után*, 240.

¹⁴⁹ 1989. évi XXXI. törvény

¹⁵⁰ *Jelentés. Budapest, 1989. október 23.* Budapesti Rendőr-főkapitányság III/III. Osztály. Cirkos Tibor r. alezredes osztályvezető. ÁBTL 1.12. 2. 391/II-50/IX/4/1/1989. 11. d. I.

ták meg az új köztársaság törvényes alapjait. Szűrös arról a parlamenti erkélyről jelentette be a köztársaság kikiáltását, ahonnan Nagy Imre tett kísérletet 1956. október 23-án a tüntetők lecsillapítására. Az államforma megváltoztatása betetőzhetne volna a kerekasztalon körvonalazott, de még a régi Parlament által szentesített alkotmányozás folyamatát.¹⁵¹ Ripp Zoltán szerint úgy próbálták az új kezdet jelképévé avatni, hogy egyúttal ellensúlyozzák vele a kellemetlen emlékeket ébresztő évfordulót. Az ellenzék egyik oldala (SZDSZ, Fidesz) azonban úgy ítélte meg, hogy a tárgyalásos átmenet eredeti célkitűzése – a szabad választások feltételeinek megteremtése – csak további politikai harc révén teljesülhet. A népszavazási kampány központi kérdése az új párt, az MSZP hiteltelenítése, utódpárti jellegének hangsúlyozása és hatalomátmentő szándékainak leleplezése lett.¹⁵² A köztársaság kikiáltása így nem a hatalmi harcok nyugvópontját jelentette, hanem ellenkezőleg: a közvetlen hatalmi harc nyitányát, az átmenetet nem lehetett a „nemzeti megbékélésre” építeni.¹⁵³

Összegzés

A megbékélés lenyűgöző jelenség, mert nemcsak a legrosszabb, hanem a legjobb emberi vonásokat is érinti. Megtestesíti azt a lehetőséget, hogy a háború békévé, a trauma a túlélésé, a gyűlölet megbocsátássá alakuljon át, és hogy ily módon az emberek újra termékeny kapcsolatba lépjenek egymással.¹⁵⁴ A jogállam helyreállításának, a rendszerváltás feltételeinek megteremtésében a megbékélés mellett ugyanakkor a büntetőjogi, illetve a politikai felelősség kérdése is szerepet játszott. A bűnökre való emlékezés, a múlttal való foglalkozás, a bűnösök felelősségre vonása fájdalmas és megterhelő a társadalom számára, mégis segít a politikai kultúra megerősítésében, elengedhetetlen feltétele a demokratikus rendszer stabilizálásának.

Úgy gondolhatnánk, hogy a büntetőjogi felelősség problémája (amelyet Jaspers¹⁵⁵ kriminális bűnnek nevez) egyszerű és alapvetően technikai: elég vizsgálatot indítani, vádiratot fogalmazni, és egyeseket felmenteni, másokat elítélni. A gyakorlat azonban mást mutatott Kelet-Közép-Európában, és ennek oka abban keresendő, hogy társadalmi konszenzus egyedül az egykori áldozatok rehabilitációjával kapcsolatban állt fenn.

A német államszocialista múlt feldolgozását és az NDK-s állambiztonsági akták széles körű nyilvánosságát példaértékűnek szokás tekinteni, azonban Joachim Gauck még 2002-ben sem tartotta Németországot megbékélt országnak. Úgy vélte, hogy a német társadalom megújításához a diktatúrát jogilag és tudományosan delegitimálni kell, és a nyilvános beszédben sem szabad lemondani erről. A német szövetségi elnök az „olcsó kegyelem” ellen volt,¹⁵⁶ végső célnak a megbékélést nevezte meg – de nem konfliktusok nélkül. A tényekből adódó konfliktusoknak teret kívánt engedni, a hallgatást viszont aggályosnak nevezte, és semmiképpen sem tartotta a megbékélés jelének: „Hiszen a nem tudás a feledés szándékát is tükrözi. És ez nem megbékélés.”¹⁵⁷

¹⁵¹ Rainer M.: *Ötvenhat után*, 239.

¹⁵² Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990*. Budapest, 2006. 492.

¹⁵³ Ripp: *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990*, 465–467.

¹⁵⁴ Daly–Sarkin: *Reconciliation in Divided Societies*, 4.

¹⁵⁵ Jaspers négy módját különböztette meg a bűnnek: kriminális, politikai, morális és metafizikai bűn. Értelmezésében politikai és morális vétség az együttműködés hiánya, a közömbösség, a konformitás, passzivitás, és a segítségnyújtás elmulasztása. Jaspers, Karl: *Die Schuldfrage. Ein Beitrag zur deutschen Frage*. München, 1987. 17.

¹⁵⁶ Gauck, Joachim: *Kommentare*. Transit: Europäische Revue, (2002) No. 22. 51.

¹⁵⁷ *Stasi-múlt, III/III-as múlt: Tekintettel a történetekre*. http://magyarnarancs.hu/publicisztika/stasi-mult_iiiiii-as_mult_tekintettel_a_tortentekre-59586 [Letöltés ideje: 2012. 06. 21.]

A múlt feldolgozásának politikája Csehországban a felelősök megbüntetésére és diszkriminálására irányult, és nem végezte el a diktatúra hatásmechanizmusának feltárását. Csehország esetében a megbékélés hiánya és a kommunizmussal szembeni fellépés hozzájárult az új politikai megosztottság kialakulásához. A vezető politikai erők között egyetértés volt az antikommunizmus elfogadásában, amely több síkon a volt rendszer képviselőinek és hagyományainak félresöpprését jelentette. A lusztrációs törvény azonban több problémát vetett fel: az alapul szolgáló nyilvántartások hiányossága illetve manipulálhatóságuk,¹⁵⁸ valamint a stigmatizáltak jogainak védelme. Az áldozatok körében az keltett felháborodást, hogy a kommunista rendszer főbűnösei nem nyerték meg el méltó büntetésüket.

Szlovákiában nem létezett számottevő ellenzék, és a kommunista elitnek valójában nem adták át hatalmukat, hanem reformált alakban vettek részt az új rendszer kialakításában. A szlovák katolikus értelmiség világosan a spanyol mintájú megbocsátási politika mellett tette le a voksát: amnesztiát kértek az egykori titkosszolgálat tagjainak. František Mikoško és Ján Čarnogurský kereszténydemokrata politikusok „látványosan” jelen voltak Gustáv Husák volt csehszlovák államfő temetésén.¹⁵⁹

Lengyelország a múlt feldolgozása terén előrébb jutott a Nemzeti Emlékezet Intézete működésével. A lengyel jobboldali körök – akiknek antikommunista ellenzéki múltjuk volt – azon a véleményen voltak, hogy a kommunisták nyilvánosságból történő eltávolításának elmulasztása az állami, különösen a gazdasági és pénzügyi igazgatás átalakulásának a fő akadálya. A kommunista múlt örökösei aláássák az új rendszer szavahihetőségét, a korrupció előmozdítói, és a „nomenklátúra–kapitalizmus” rendszerét építik ki. E véleménnyel szemben azonban némileg meglepő módon nemcsak az egykori kommunista párt tagjait találjuk, hanem egykori ellenzékiet is, akik azzal érveltek, hogy a demokratikus állam normái kizárnak bárminemű jogi diszkriminációt. Azt tartották, hogy az ilyen lépések a konfliktusok felhalmozódásához vezetnének és az átalakulás folyamata „forradalmi” irányt venne. A lengyel közvélemény ebben, ahogyan más kérdésekben is, mélyen megosztott volt, amelyet a posztkommunista párt választási eredményei (parlamenti választások 1993-ban, elnökválasztások 1995-ben és 2000-ben) is igazoltak.¹⁶⁰

Ha elfogadjuk, hogy a sikeres rendszerváltás feltétele, a megbékélés és a múlttal való szembenézés előre viszi a demokratikus változásokat, akkor kétséges, hogy sikeresnek tekinthető-e a magyar a rendszerváltás a kommunista múlt bűneivel, a Kádár-rendszer „eredettörténetével”, az 1956 utáni megtorlással, a pártállami örökségével való szembenézés nélkül. Magyarországon – Lengyelországhoz hasonlóan – kerekasztal-tárgyalások zajlottak, és az állampárt által hangoztatott jelszó a „nemzeti megbékélés” volt. Az MSZMP hajlandósága a változásra, a múltjával való szembenézésre azonban nem értékelhető őszinte törekvésnént. A párt és a belügy e koncepcióval igyekezett elejét venni az ellenzéki pártok radikális követeléseinek és hatalmát átmenteni. Az ellenzék mindeközben felismerte, hogy a politikai csoport- vagy kollektív felelősség számonkérése alapvetően nem más, mint egy jogi döntések által kieroszakolt elitváltás. Ha azonban a rendszerváltás a „rég” és az „új” elit megegyezésével történik, politikai lehetőségként csak a törvényes normák követése marad.

¹⁵⁸ Térségünkre jellemző az állambiztonsági aktákkal kapcsolatos politika deficitje, amely nem mutatja meg a legfőbb felelősöket, hanem a kényszerrel is toborzott adatszolgáltatókat állítja pellengérré.

¹⁵⁹ Pauer: *Aufarbeitung der Diktaturen in Tschechien und der Slowakei*, 25–32.

¹⁶⁰ Paczkowski: *Was tun mit der kommunistischen Vergangenheit?*, 87–107.

ALEXANDRA BOTYÁNSZKI

The Concept of “National Reconciliation” and the Hungarian Transition

A flood of political transitions marked the turn of the twenty-first century, and this wave has not abated ever since. Political systems throughout the world are being transformed, shaking off the shackles of colonialism, communism, military dictatorship, racism, or some combination of these, and marching toward democratic liberalism. The new regimes are faced with the problem of how to overcome the errors and the sins of the old system. The transitions taking place in different countries have nothing in common, save one thing: the nascent government in many of these countries is touting reconciliation as a panacea for the unique ills.

In Central-Eastern Europe, the fall of communism brought the idea of reconciliation to the surface. There are several dimensions of the post-communist transformation in Hungary, which, despite their importance, are under-researched. These include the concepts of national reconciliation and national consensus in the context of social, economic and political changes.

One of the most critical questions of reconciliation is dealing with the past. The paper seeks to define the role of the national reconciliation concept of a democratic transition and how it started dealing with the past, the Hungarian Socialist Workers' Party, and especially with the revolution of 1956.